

ELAM, Nilgün, “Giresun ve Tokat Müzeleri’nden İki Yeni Bizans Kurşun Mührü”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV/1, Haziran 2021, s. 14-38.

Makale Türü: Tarih Araştırma

DOI No: <https://doi.org/10.48120/oad.830147>

Geliş Tarihi / Received: 23 Kasım/November 2020
Online Yayın: 26 Haziran 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Mayıs/May 2021
Published Online: 26 June 2021

Giresun ve Tokat Müzeleri’nden İki Yeni Bizans Kurşun Mührü*

Nilgün ELAM^{1*+}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, ESKİŞEHİR.

* nelam@anadolu.edu.tr

+ ORCID: 0000-0001-6966-4778

Öz- Bu çalışmada Giresun ile Tokat Müzeleri envanterinde yer alan yayınlanmamış iki adet kurşun mühür tanıtılmaktadır. 11. yüzyıla ait bu mühürler, Vaspourakan Ermeni Krallığı’nın son hükümdarı Senachereim Artzrouni/Arkrouni’nin oğullarından ve Sebasteia Theması’nın idarecilerinden Aposachles Senachereim’e (Ermenice Մտնէրարիւ, Σεναχηρείμ) aittir. Aposachles, Giresun mühründe kouropalates onursal unvanıyla, Tokat mühründe ise daha yüksek nobelissimos unvanıyla karşımıza çıkmaktadır. İoannes Skylitzes ve Urfalı Mateos gibi Ortaçağ tarihçilerinin kayıtları, Aposachles gibi Ermeni prenslerinin Bizans idaresiyle inişli çıkışlı bir seyir izleyen ilişkilerinin İmparator X. Konstantinos Doukas ve IV. Romanos Diogenes dönemlerinde yaşanan gerilimli olaylar yüzünden kopma noktasına geldiğini düşündürmektedir. Oysaki X. Konstantinos Doukas ya da VII. Michael Doukas dönemine tarihlenen kouropalates mührü ile III. Nikephoros Botaneiates ya da I. Aleksios Komnenos dönemine tarihlenen nobelissimos mührü, yazılı kaynakların iddia ettiklerinin tersine Bizans imparatorlarının Aposachles’i saf dışı bırakmayıp aksine onu daha yüksek unvanlarla onurlandırarak terfi ettirdiklerini kanıtlamaktadır. Bunun yanı sıra, Bizans idaresinin Sebasteia’nın idarecileri Ermeni prenslerine disiplinsizliğiyle ünlü Ermeni ahaliyi zapt u rapt altına alma ve önlenemeyen Türk ilerleyişi karşısında bölge üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırma konusunda ne kadar büyük bir önem attığını gösteren sağlam tanıklardır.

Anahtar Kelimeler- Giresun Müzesi, Tokat Müzesi, Aposachles Senachereim, Vaspourakan Krallığı, Vaasprakania Theması, kouropalates, protonobelissimos, Bizans Kurşun Mühürleri

Two Byzantine Molybdobullae in Giresun and Tokat Museums

Abstract- In this study, two unpublished lead seals from the inventories of Giresun and Tokat Museums are introduced. These 11th century seals belong to Abou Sahl Senachereim, one of the sons of Ioannes Senacherim Artzrouni / Arcrouni, the last ruler of the Vaspourakan Armenian Kingdom and one of the rulers of the Theme of Sebasteia. Abou Sahl appears as kouropalates on the Giresun seal and as nobelissimos on the Tokat seal. The narration of Byzantine and Armenian historians such as Ioannes Skylitzes and Matthew of Edessa makes us to think that the relationship between the Armenian princes such as Abou Sahl and the Byzantine rule, which had a fluctuating course, came to a breaking point due to the tense events occurred in the reign of Constantine X Doucas and even Romanos IV Diogenes. Whereas the kouropalates seal dated to the period of Constantine X Doukas or Michael VII Doukas, and the nobelissimos seal dated to the reign of Nikephoros III Botaneiates or Alexios I Komnenos prove that the Byzantine emperors did not eliminated Abou Sahl, but rather honoured him with higher titles, contrary to the portrait presented by written sources. This sigillographic material is also a solid witness of the fact that Byzantine administration attributed great importance to the Armenian princes, as rulers of the Sebasteia, in order to control the Armenian people, famously for their indiscipline, and to consolidate its sovereignty over the region towards the unavoidable Turkish advance.

Keywords – Giresun Museum, Abou Sahl Senachereim, Kingdom of Vaspourakan, Theme of Vaasprakania, Kouropalates, Protonobelissimos, Byzantine Lead Seals

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından kabul edilen E1105E98 numaralı “Sigillografik Kaynaklar Işığında Side Tarihi (4.-15. yüzyıllar)” adlı proje kapsamında desteklenmiştir. 2014 yılının Haziran ayında ziyaret ettiğim Giresun Müzesi’ndeki sigillografik malzemeyi incelememe ve yayınlamama izin veren Giresun Müzesi Müdürü Sn. Hulusi GÜLEÇ’e ve envanter sorumlusu arkeolog Abdurrahman DEMİR’e teşekkürü bir borç bilirim. 11 Aralık 2015 tarihinde ziyaret ettiğim Tokat Müzesi Müdürü Sn. Halis ŞAHİN’e makaleye konu olan mührü incelememe ve yayınlamama izin verdiği için şükran borçluyum. Müzedeki sigillografik envanterin sorumluları olan sanat tarihçileri Gülhayat KAYA, Filiz Çevik ve Saliha İcen’e araştırmam sırasındaki yardımları için müteşekkirim. ANAMED bursiyerleri olduğumuz sırada birlikte ziyaret ettiğimiz Giresun Müzesi’nde ilgili materyalin ölçülerini almama yardım eden Dr. Christos Malatras’a teşekkür ederim. Son olarak Türkiye müzelerindeki sigillografik materyal dışında yurtdışındaki müzayede evleri kataloglarında ortaya çıkan mühürler hakkında beni haberdar eden Prof. Dr. Jean Claude Cheynet’e teşekkür borçluyum.

Aposachles Senachereim, Van Gölü'nün güneyine hâkim olan Ermeni Vaspourakan Krallığı'nın son hükümdarı Senek'erim-Yovannēs ya da Bizans kaynaklarında bahsedildiği isimyle Senachereim İoannes Artzruni/Arkrrouni'nin¹ dört oğlundan biridir. Selçuklu Türklerinin 1018 yılından beri Bizans İmparatorluğu'nun doğu Anadolu arazisine baskısının artması² ve Ermeni kraliyet birliklerinin tek başlarına Türklere karşı koyamayacağını anlaşılmaması³ üzerine Senachereim, 1021/22 kışında Bizans idaresinin teklifini kabul ederek egemenlik haklarını İmparator II. Basileios'a (960-1025) devretti.⁴ Bizans tabiiyetine girmesinin ardından

karşılığında kendisine *patrikios* onursal unvanı verildi. Senachereim, dört oğlu, yeğenleri, askeri birlikleri ve Ermeni ahalisinin önemli bir kısmıyla birlikte Kapadokya bölgesindeki Sebasteia (Sivas), Larissa (Mancınık'ın güneyi), Amara ya da Abara (Arguvan ya da Emirköy yakınlarındaki Amran) ve birçok yerleşimin bulunduğu geniş araziye yerleştirildi.⁵ Senachereim ve soyundan gelenler, Sebasteia merkezli aynı adlı themayı idare etmeye başladılar.⁶ Vaspourakan krallığının egemenlik bölgesinde Türk ilerleyişini kontrol altına almak amacıyla *Vaasprakanian Themasi* (*katepanato*) kuruldu.⁷

¹ Ailenin kurucu atasının adı Senekerim-Hovhannes Artsrouni ya da Senekerim-İoannes, Sennecherim veya Sennacherib-İoannes, Bizans kaynaklarında Senachereim (Σεναχηρείμ) şeklinde geçmektedir. İoannes Senachereim, Vaspourakan kralı Abusahl-Hamazasp Artsrouni'nin en küçük oğluydu. Ashot-Sahak ve Gurgun-Khachik (1003–1021) adında iki büyük erkek kardeşi vardı. İoannes Senachereim'e ait bir mühür henüz bulunamadı. Bulgaristan'da özel bir koleksiyonda bulunan ve 11. yüzyılın sonuna ait bir kurşun mühür, İoannes Senacherim adlı birine aittir. Mührü yayınlanan İvan Jordanov'un görüşünü takip ederse bu mühürün sahibi, son Vaspourakan kralı İoannes Senacherim'den ziyade, onun soyundan gelen bir kişi (belki torunu) olmalıdır. Bu, elbette henüz kesin kanıtlanmamış bir hipotezdir. Bununla birlikte Senachereim'in (Ermeni kralı I. Gagik'in kızı) eşi Huşuş'a ait bir mühür, Paris'teki Bibliothèque Nationale koleksiyonunda (BnF, no. 567) mevcuttur. Söz konusu mühür, Werner Seibt tarafından yayımlandı. Bkz. Werner Seibt, "Armenische Persönlichkeiten auf byzantinischen Siegeln", *Armenian Perspectives, 10th Anniversary Conference of the Association Internationale des Études Arméniennes*, School of Oriental and African Studies, London, Ed: Nicholas Awde, Richmond, Curzon, 1997, s. 269-272, 408-409; Werner Seibt, "The Sons of Senekerim Yovhannes, the Last King of Vaspourakan, as Byzantine Aristocrats" *Revue des Études Arméniennes*, C: 37 (2016-2017), s.119-120; Ailenin kökleri hakkında bkz. *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit Online (PmbZ)*, (ed. Ralph - Johannes Lilie - Claudia Ludwig - Beate Zielke - Thomas Pratsch), Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Nach Vorarbeiten riedrich Winkelmanns erstellt, Berlin, 2013, no. 27008; Catherine Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford University Press, Oxford - New York, 2005, s. 483-484.

² Gérard Dédéyan, "L'immigration arménienne en Cappadoce au XIe siècle", *Byzantion*, C: 45 (1975), s. 60.

³ Ermeni kroniği T'ovma Arkrrouni Continuatus'un anlatısından (s. 247) Artzrouni ailesinin Vaspourakan'da Türklere karşı önemli bir süre direndiği anlaşılmaktadır. Bu kaynaktan naklen bkz. Γεώργιος Λεβενιώτης, *Η πολιτική κατάρρηση του Βυζαντίου στην Ανατολή: το ανατολικό σύνορο και η κεντρική Μικρά Ασία κατά το β' ήμισυ του 11ου αι.*, Selanik, 2007, s. 134-135; Bkz. Dédéyan, "Immigration", s. 60, not. 102. Urfalı Mateos'un ifadesine göre, Senachereim'in büyük oğlu David'in komutasındaki kuvvetler 1016/18'de "kadınlar gibi uzun ve örgülü saçları" olan, yay ve göçebe döviz taktikleri kullanan yeni düşman karşısında ağır kayıplar vermişti. Bkz. *The Chronicle of Matthew of Edessa* (Buradan itibaren Urfalı Mateos), *Translated from the Original Armenian with a Commentary and Introduction* by Ara E. Dosturian, University Press of America, New York - London, 1993, s. 44; Ayrıca bkz. John Skylitzes (Buradan itibaren İoannes Skylitzes) *Synopsis Historiarum*, ed. Hans Thurn, Walter de Gruyter- Novi Eboraci, Berlin-New York, 1973, s. 354-355; Smbadaya Sbarapeti Darerkik' (= *Chronicle of Smbat Sparapet*), (Buradan itibaren Smbat Sparapet) *Translated from Armenian to English* by Serop Agēlian, Venedik - San Lazzaro, 1956 from the Russian to English by Robert Bedrosian, Long Branch - New Jersey 2005. Georges Dédéyan, *La chronique attribuée Connétable Smbat*, Paris 1980, s. 12. Krş. Wolfgang Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert* (Geschichte der Politischen Beziehungen von 1001 bis 1055), Viyana, 1981, s. 137-138; Robert W. Thomson, "The Concept of 'History' in Medieval Armenian Historians", *Eastern Approaches to Byzantium, Papers from the Thirty-Third Spring Symposium of Byzantine Studies*, University of Warwick, Coventry March 1999, ed. Antony Eastmond, Routledge, Londra, 2016, s. 96; Werner Seibt, "Die Eingliederung von Vaspourakan in das byzantinische Reich (etwa Anfang 1019 bzw. Anfang. 1022)", *Handes Amsorya*, C: 92 (1978), s. 55. Türklere seferler sırasındaki yay kullanımını ve etkileri için bkz. Walter Kaegi, "The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia", *Speculum*, C: 39 (1964), s. 96-98, 99-108.

⁴ Ermeni tarihçisi Vardan Arewelc'i, artan "Pers (Türk) ve Bizanslı tarihçi İoannes Skylitzis "Agarinoi" (Türkler)" baskısının en sonunda Ermeni kralını II. Basileios'a başvurmaya zorladığını kaydetmektedir. Bkz. *Hawak'umn Patmut'ean Vardany Vardapeti*, English translation and comments by Robert

W. Thomson, "The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i," *Dumbarton Oaks Papers*, C: 43 (1989), s. 190; İoannes Skylitzes, s. 355.7. Bununla birlikte, Friendly ve Bartikian, Ortaçağ tarihçilerinin bu ifadelerini hatalı bir şekilde yorumlayarak bu olayı Bizans baskısına bağlamaktadır. Bkz. Alfred Friendly, *Manzikert, The Dreadful Day. The Battle of Manzikert 1071*, Hutchinson, Londra, 1981, s. 107; Hrats Michael Bartikian, "Η μετανάστευσις τῶν Ἀρμενίων τὸν ΙΑ' αἰῶνα Αἰτίαι καὶ συνέπειαι", *Actes du XVe Congres International d'Études Byzantines*, Atina, 1976, s. 23-36.

⁵ İoannes Senacherim'in oğulları, yeğenleri hakkında ve Bizans İmparatorluğu'na ilticaları hakkında bkz. Alexander P. Kazdan, *Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI-XII вв.* Изд-во АН Армянской ССР, Ереван, 1975, s. 33-36. *Anonim Sebasteia Kroniği* ve Garegin A' Kat'ohikos gibi Ermeni kaynakları, «vest» (vestēs) unvanını taşıyan beşinci bir oğuldan daha bahsetmektedir.) *Anonim Sebasteia Kroniği* (s. 131) *Hawak'umn Patmut'ean Vardany Vardapeti* (s. 190 ve Garegin A' Kat'ohikos (Yiřatakarnk', no. 82, col. 206)'dan naklen bkz. Λεβενιώτης, *Πολιτική κατάρρηση*, s. 137, not. 703. Ayrıca bkz. Dédéyan, "Immigration", s. 66-67.

⁶ Sebasteia Themasi (Θέμα Σεβαστείας), 911 yılında bağımsız bir tema olarak kurulan ve Kapadokya ile Armenia Minor bölgelerinin kuzeydoğusunda yer alan askerî-idarî bir Bizans eyaleti idi. Malazgirt Savaşı (1071) sonrasındaki Selçuklu fetihlerine kadar ayakta kaldı. Tema, Sebasteia (Sivas) kenti ile çevresindeki arazide oluşturuldu. Bölge, daha önce 7. yüzyılın ortasında Armeniakon Themasi'nin bir parçasıydı. Bkz. Clive Foss, "Sebasteia" *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Buradan itibaren ODB), C: 3, Oxford University Press, Oxford-New York 1991, s. 1861-1862. Sebasteia Themasi'ndan ilk olarak 10. yüzyılda Konstantinos Porphyrogennitos bahsetmektedir. Bkz. *Constantino Porfirogenito: De Thematis*, ed. Agostino Pertusi, Biblioteca apostolica vaticana, Rome, 1952, s. 142. 908 yılında bir kleisoura (müstahkem sınır karakolu) olan Sebasteia, 911 yılında tam bir tema statüsüne yükseltildi. Bkz. Eric McGeer- John Nesbitt- Nicolas Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, C: 4. *The East*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC., 2001, s. 128. Kleisoura olduğu sırada, 863-873 yılları arasında kurulan Charsianon Themasi'na bağlı olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Λεβενιώτης, *Πολιτική κατάρρηση*, s. 452. Tema arazisi, Euphrates (Fırat) nehrinin kuzeyinin orta kısmı boyunca uzanan Bizans sınır bölgelerine yayılmıştı. Bizans sınırnın genişlemesiyle birlikte güney ve doğuya Melitene, Samosata (Samsat) ve Tephrike (Divriği)'ye kadar uzanarak aşağı yukarı Armenia Prima ile Armenia Secunda ve Syria Euphratensis bölgelerinin parçalarından oluşuyordu. Ancak 10. yüzyılın ortalarından itibaren yeni themaların kurulmasıyla alanı iyice daraldı. VII. Konstantinos Porphyrogennitos'a göre Sebasteia Themasi, iki alt birim/bölgeden (tourmai) oluşuyordu: Larissa (Mancınık'ın güneyinde) ve Amara veya Abara (Arguvan veya Emirköy yakınlarındaki bugünkü Amran). Her iki bölge de kısa bir süre kleisourai statüsüne yükseltildi. Larissa, ykl. 908-911 ve Amara/Abara, I. Romanos Lekapenos devrinde (920-944) artık bağımsız tema bir merkezi idi (975). Bu durum, themanın öneminin azalmasına ve derecesinin düşmesine yol açtı. 10. yüzyılda bölgenin baskın unsuru haline gelen kitlesel bir Ermeni yerleşimi haline geldi. Bkz. Clive Foss, "Sebasteia", s. 1861-1862; *Constantino Porfirogenito*, s. 142-143. Λεβενιώτης, *Πολιτική κατάρρηση*, s. 452-453. 1019/1021'den sonra Sebasteia ve civarındaki topraklar, Vaspourakan krallığının İmparatorluğa devredilmesi karşılığında Ermeni İoannes Senacherim (Arzrouni)'ye timar olarak verildi. Bkz. İoannes Skylitzes, s. 354-355. Bizanslıların Malazgirt yenilgisinin ardından, ykl. 1074 yılından itibaren Türk fethine kadar (1090 yılı civarı) Arzrouni hanedanı mensupları bölgenin bağımsız efendileri olmaya devam ettiler. Bkz. Clive Foss, "Sebasteia", s. 1861-1862.

⁷ Vaspourakan Themasi, son Vaspourakan kralı İoannes Senachereim'in kraliyet arazisini Bizans İmparatorluğuna bırakmasından sonra kuruldu (1021/1022). Tema, Van'da oturan bir *doux/katepano* tarafından yönetilmeye başlandı. 1071 sonrasında Türkler tarafından ele geçirilene kadar tema statüsünü sürdürdü. Bkz. McGeer -Nesbitt -Oikonomides, *Catalogue*,



Bizans Themaları (1025)

<https://thehistoryofbyzantium.com/maps/> den alıntı 1.5.2021
Haritayı düzenleyen ve Türkçeleştiren: Şeyma Rüveyda Ceylan

Bu çalışmada babası İoannes ile iki büyük kardeşi David ve Atom'un ölümünden sonra Sebasteia'nın idarecisi olarak atanan Aposachles Senachereim'e ait daha önce yayınlanmamış iki yeni mührün tanıtılması amaçlanmaktadır. Aposachles'in kariyerini Biblioteque Nationale koleksiyonunda ve müzayede evlerinde ortaya çıkan on iki adet kurşun mühür sayesinde takip edebiliyoruz. Aposachles, bu mühürlerde sırasıyla *magistros*, *proedros*, *protoproedros*, *kouropalates* ve *nobelissimos* unvanlarıyla anılmaktadır.

Aposachles, İoannes Senachereim'in yaş sıralamasına göre üçüncü oğludur. Büyük kardeşlerinin isimleri David, Atom (Aşot), yaşça küçük kardeşinin ismi ise Konstantinos'tu. Aposachles'in adının kökeni, Arapça Abu-Sahil (Ebu-Sahil)'den geliyordu. Babası, ona büyükbabası ve Vaspourakan kralı Abousahl Hamazasp'ın adını vermişti.⁸ En büyük oğul David, akrabası olan Bagrat sülalesinden Gürcü kralı I. Giorgi (998/1002-1027) ile II. Basileios arasındaki savaşta (1021) bir süre General Nikephoros Phokas ve Nikephoros Ksiphias çevresindeki Bizanslı isyancılarla iş birliği yaptı. Ancak II. Basileios'un galip geleceği anlaşılınca, David, Phokas'ın öldürüldüğü isyanın bastırılmasına destek verdi (1022). Bunun karşılığında kendisine *patrikios* unvanıyla birlikte Caesarea (Kayseri), Tzamandos (Melikgazi) ve civarındaki araziler verildi.⁹ İoannes Senachereim'e ise olasılıkla daha yüksek derecedeki *magistros* unvanı verildi.¹⁰ İoannes Senachereim'in 1025 veya 1027 yılında ölümü¹¹ üzerine en büyük oğul David, Sebasteia'nın yeni idarecisi atandı ve babası gibi o dönemde az sayıda kişiye verilen *magistros* unvanı verilmek suretiyle onurlandırıldı.¹² David'e ait

C: 4, s. 170–171. 72 kale ve 3.000 ila 4.400 köyün bulunduğu bölge, Vaasprakania veya Yukarı Med ülkesini kapsıyordu. Bkz. Nina G. Garsoïan, "The Byzantine annexation of the Armenian kingdoms", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*. C: 1, *The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*, St. Martin's Press, New York, 1997, s. 190; Basileios Argyros, yeni themanın ilk strategosu oldu. Holmes, *Basil II*, s. 483–484; PmbZ no. 27008; Holmes, *Basil II*, s. 483–484; Λεβενιώτης, *Πολιτική κατάρρευση*, s. 128-136.

⁸ Garsoïan, "Armenian kingdoms", s. 190. Senachereim hakkında bkz. Kazhdan, *Армяне*, s. 33-36; PmbZ no. 27008.

⁹ Λεβενιώτης, *Πολιτική κατάρρευση*, s. 137, not. 708 ve Tablo 432.

¹⁰ Seibt, "Eingliederung", s. 53-54.

¹¹ Urfalı Mateos, Senachereim'in ölümünü yanlışlıkla 1029/1030 yılına tarihlenmektedir. Bkz. PmbZ, no. 27008.

¹² Bkz. Jean Claude Cheynet, "De Tziliapert à Sébasté," *Studies in Byzantine Sigillography*, C: 9 (2006), s. 223.

¹³ George Zacos, *The Byzantine Lead Seals*, C: 2, Benteli, Bern, 1984, s. 50; Seibt'in görüşüne göre Zacos koleksiyonunda bulunan bir mühürde *vestes*

hiçbir mühür henüz bulunamadı.¹³ David Senachereim'in ölümünden sonra kardeşi Atom, 1035/1036 civarında Bizans idaresi tarafından ailenin en büyük oğul sıfatıyla Sebasteia Themasi'nin¹⁴ idarecisi olarak atandı. Bunun yanı sıra *magistros* unvanı vermek suretiyle terfi ettirildiği düşünülmektedir. *Proedros* unvanıyla anıldığı kurşun mühürler dolayısıyla Atom'un imparator X. Konstantinos Doukas (1059-1067) döneminde terfi ettirildiği tahmin edilmektedir.¹⁵ Urfalı Mateos'un anlatısı sayesinde, adı daima Atom ile birlikte anılan kardeşi Aposachles'in Anion kralı II. Kakios'un öldürüldüğü 1079/1080 yılında hala hayatta olduklarını biliyoruz.¹⁶

Aposachles'in kariyerini günümüze ulaşan kurşun mühürleri sayesinde takip edebiliyoruz. Zeus Numismatics müzayede evinde ortaya çıkan bir mühür, kariyerinin başına aittir ve onu *magistros* unvanıyla anmaktadır.¹⁷ Bu mührün ön yüzünde ayakta ve sola dönmüş vaziyette Aziz Demetrios figürü, dairesel hitap yazıtı (KE ROHΘEI TΩ CΩ ΔΟΛΛΩ) ile figürün iki yanında dikey yazıt (sigla) göze çarpmaktadır: Θ ΔΗ|Μ|Η – Τ|Ρ...: Ὁ ἅγιος Δημήτρ[ιος] (Aziz Demetrios). İnci bordür.

Arka yüzde altı satır yazıt. İnci bordür.

– * – ΑΡΟΧΑΛ,|ΜΑΓΙΣΤΡΩ|ΡΕΤΑΡΧΗ|..ΤΡΑΤΙΓ|..CΕΝΑ|.....Μ

Açılımı: Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Αποσάχλη μαγίστρῳ βεστάρχη [<καί> στρατιγ(ῶ) [τῷ] Σενα[χηρεί]μ

Anlamı: Tanrı(m), kulun *magistros* *vestarches* ve *strategos* Aposachles Senachereim'e yardım et!

Bu mühür sayesinde Atom'a *proedros* unvanı verilirken Aposachles'in de *magistros* unvanıyla onurlandırıldığı varsayabiliriz. Mührün ön yüzündeki Aziz Demetrios, Ortodoks inancındaki en önemli asker azizlerden biridir. Azizin adı, imparatorluğun Batı arazisinde önce Sirmium, daha sonra paganlar tarafından şehit edilerek gömüldüğüne inanılan Thessaloniki (Selanik) kenti ile özdeşleşmiştir. 5. yüzyılda Aziz Demetrios adına inşa edilen kilisenin içinde olduğu kabul edilen mezardaki kutsal kemiklerin 11. yüzyıldan itibaren (belki daha önce) iyileştirici özelliği olan "mür yağı salgıladığı (myroblytes/μυροβλύτης)" inancının yayılması, röliklerinin tamamı veya bir kısmının toplandığına inanılan Thessaloniki kentinin Aziz Demetrios kültürünün merkezi haline gelmesine yol açmıştır. Bu kült, kuşkusuz, Aziz Georgios ve Aziz Michael gibi diğer önemli asker azizlerin kültürleri

unvanıyla görülen David adlı şahsın David Senachereim ile bir ilgisi yoktur. Bkz. Seibt, *Armenische*, s. 271; Seibt "The Sons", s. 121.

¹⁴ 10. yüzyılda kurulan Sebasteia Themasi için bkz. Ελεονόρα Κουντούρα-Γαλάκη, "Θέμα Σεβαστείας", *Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρνεως πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσομοιογραφία των Βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7^{ος} - 11^{ος} αι.)*, Ed: Τηλέμαχος Λουγγής, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Atina 1998, s. 332-333; Clive Foss, "Sebasteia", s. 1861-1862.

¹⁵ Seibt "The Sons", s. 122-123.

¹⁶ Urfalı Mateos, s. 145. Ermeni kralı Kakikios (Gagik) için bkz. Werner Seibt, "War Gagik II. von Großarmenien ca. 1072-1073 μέγας δούξ Χαρσιανού?", *To Ελληνικόν. Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.*, Bd. II. Artstide D. Caratzas, New Rochelle, N.Y., 1993 (ersch. 1994), s. 159-168; Jean Claude Cheynet – Dimitri Theodoridis, *Sceaux byzantins de la collection Theodoridis. Les sceaux patronymiques*, Peeters, Paris, 2010, no. 6-7; Seibt, "The Sons", s. 122.

¹⁷ Zeus Numismatics (Prime Auction 3), no. 824, "Aposachles Senachereim *magistros vestarches and strategos*"; <https://www.biddr.com/auctions/zeusnumismatics/browse?a=908&l=960259> [Erişim Tarihi 22.04.2021] Çap: 35 mm. Ağırlık: 20.8 gr.

gibi imparatorluk sınırları içinde yayılmış, hatta sınırların dışına taşmış ve başkent Konstantinopolis'te de popüler olmuştur.¹⁸

Mühründe Bizans İmparatorluğu'nun Batı arazisinde favori olan Aziz Demetrios figürünü tercih ettiğine göre; Aposachles'in imparatorluğun batısında bir yerde *strategos* makamına atandığını düşünebiliriz. Atom'un Kapadokyalı Aziz Georgios figürünü¹⁹ tercih ettiği ve *proedros* unvanı verilerek terfi ettirildiğini gösteren mühürler²⁰ sayesinde bu makamı Anadolu'da bir görevle büyük ihtimalle Sebasteia Themasi ile ilişkilendirebiliriz. 11. yüzyılın ortalarına kadar çok az kişiye verilen *proedros* unvanı, Bizans yönetiminin Atom'a verdiği önemi de gözler önüne sermektedir.

Paris'teki Bibliotheque Nationale envanterine devredilen Eski Zacos koleksiyonundan bir kurşun mühür sayesinde²¹ yazılı kaynaklara yansımaya da Aposachles'in de daha sonra *proedros* unvanıyla onurlandırıldığını biliyoruz. Bu mühürün ön yüzündeki ayakta tasvir edilmiş figür, sağ ve solundaki dikey yazıtta (sigla) Θ – ΔΗ- ve sonrasında muhtemelen bir M harfi okunduğundan (yüzü uzun görünse de, hatta belki sakallı) Aziz Demetrios olmalıdır. Alt kısmı büyük ölçüde korozyona uğrasa da genellikle sağ elinde mızrak ve sol eli yerde duran bir kalkanla yaslanmış şekilde tasvir edilen azizin bu askeri donanımlarla görülmediğinden göğsünün önünde bir Haç tuttuğu düşünülmektedir.²² Ο ΑΓΙΟΣ – ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: 'Ο ἄγιος Δημήτριος (Aziz Demetrios)



Bibliothèque Nationale de France (BnF)
(Eski Zacos koleksiyonu) no. 568

Arka yüzde altı satır yazıt.

.[KERO]...ΙΑΠΟ|...ΗΠΡΟ...ΩΤΩΣΕ|ΝΑΧΗΡΕ|Μ. İnci bordür.

Açılımı: [+] Κ(ύρι)ε βο[ήθε]ι Λπο[σάχλ]η προ[έδρ]ω τῷ Σεναχηρείμ

Anlamı: Tanrı(m), proedros Aposachles Senachereim'e yardım et!

Aposachles isminin sonundaki H harfinden önceki harf zarar görmüştür; Jean Claude Cheynet, bu harfi X olarak okumuştur. Bu harfin preslenmiş bir Lambda (Λ) olduğuna inanan Werner Seibt'in görüşünü takip edersek, Cheynet'nin düşündüğünün aksine, mühürün sahibinin ismi Aposaches ve hatta Apokapes olarak değil Aposachles olarak okunmalıdır. Bu mühür, 11. yüzyılın ikinci yarısına, özellikle İmparator X. Konstantinos Doukas (1059-1067) dönemine tarihlenmektedir.²³

Aposachles, 2019 yılında Leu Numismatik Müzayede Evi'nde ortaya çıkan bir başka mühürde²⁴ daha yüksek seviyedeki *protoproedros* unvanıyla anılmaktadır. Bu mühürün ön yüzünde Aziz Demetrios figürü, ayakta, haleli, sağa dönmüş, ellerini dua eder (deisis) vaziyette (sol üst boşluktaki) Tanrı'nın Eli'ne ("manus Dei") uzatmış durumdadır. Figürün solunda ve sağında dikey yazıt: Θ Δ|Η|Μ|Η – Τ|Ρ|Η|Ο|C: 'Ο ἄγιος Δημήτριος (Aziz Demetrios). İnci bordür.

Arka yüzde beş satır yazıt. İnci bordür.

- + -|KERO|ΤΩΣΩΔΘ|ΑΠΟΧΑΧΛΑΠΡΟ|ΕΔΡΗΤΗΧ|ΝΑΧΕΡΗ| - · -

Açılımı: Κ(ύρι)ε βο(ση)θ(ει) τῷ σῶ δοῦ[λφ] Ἀποσ(ά)χλ(η) (πρωτο)προέδρου τοῦ Σηναχηρείμ(μ)

Anlamı: Tanrı(m), kulun protoproedros Aposachles Senachereim'e yardım et!

Aposachles'e ait bu mühürler, geçmişte Bizans idaresiyle problemler yaşayan Senachereim kardeşler için kötü günlerin geride kaldığını göstermektedir. Urfalı Mateos'un anlatsına göre Atom ve Aposachles, ataları gibi Ermeni kilisesinin doktrinine hep sadık kaldı. Geçmişte Bizanslıların Chalkedon Konsili'nde (451) kabul edilen dogmayı benimsemeleri yönündeki baskılarına direnen Senachereim kardeşler, defalarca imparatorların çeşitli suçlamalarına maruz kalarak sıkıntılı zamanlar yaşadı. İmparator IV. Michael (1034-1041) döneminde kendi sülalelerinden birinin isyana hazırlık yaptıkları yönünde suçlamalara maruz kaldıklarında (1040 yılında) imparator tarafından Konstantinopolis'e çağrıldılar.²⁵ Lastivertli Aristakes'in aktardığına göre, Atom ve Aposachles, haklarındaki şüpheleri ortadan kaldırmak için başkente gittiler ve orada imparatorun huzuruna çıkmadan önce bir iyi niyet gösterisi olarak kent surlarının dışındaki Hebdomon Saray kompleksi içindeki İoannes Theologos Kilisesi'nde bulunan İmparator II. Basileios'un mezarını ziyaret ettiler.²⁶

¹⁸ Bu kült ve adı geçen diğer kültler hakkında bkz. Nicolas Oikonomides, "Le dédoublement de Saint Theodore et les villes d'Euchaite et d'Euchaneia", *Analecta Bollandiana*, C: 104 (1986), s. 327-335; Christopher Walter, "Theodore, Archetype of the Warrior Saint," *Revue des études byzantines*, C: 57 (1999), s. 163-210; Ayrıca bkz. Jean Claude Cheynet, "La Culte de St. Theodore", *Βυζάντιο. Κράτος και Κοινωνία. Μνήμη Οικονομίδης*, Ed: Anna Avramea – Angeliki Laiou - Evangelos Chrysos), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Atina, 2003, s. 145, not. 39.

¹⁹ Christopher Walter, "The Origins of the Cult of Saint George," *Revue des études byzantines*, C: 53 (1995), s. 295–326, özellikle 313.

²⁰ Bu mühürün bir kopyası İstanbul'da Haluk Perk koleksiyonunda bulunmaktadır. Söz konusu koleksiyon, Vera Bulgurlu tarafından yayına hazırlanmaktadır. Mührün bir diğer kopyası için bkz. Gorny & Mosch (Auction 181) (13.12.2009), no. 2806 (bazı hatalarla birlikte); Mührün diğer iki kopyası için bkz. Münz Zentrum (Auction 154) (13-14.01.2010), no. 688 ve (Auction 1546) (01-02.09.2010), no. 914 (tekrarlanan hatalarla birlikte)]. Atom'un *proedros* unvanıyla görüldüğü mühürü yaklaşık olarak 1050-1075 yılları arasına tarihlenmektedir. Bkz. Jean Claude Cheynet, "De Tziliapert à

Sébastè", *Studies in Byzantine Sigillography*, C: 9 (2006), s. 219-220, not. 701; Ayrıca bkz. Seibt, "The Sons," s. 122, fig. 2.

²¹ Paris'teki Bibliothèque Nationale de France (BnF) koleksiyonunda bulunan mühürün (no. 568) fotoğrafını temin etmemi sağlayan ve makaleme dâhil etmeme izin veren Jean Claude Cheynet'e teşekkür ederim.

²² Seibt, "The Sons," s. 122-123.

²³ Bkz. Jean Claude Cheynet, *The Byzantine Aristocracy and Its Military Function*, Ashgate, Aldershot, 2006, s. 222; Cheynet, "Tziliapert-Sébastè", s. 222; Ön yüzündeki figür büyük ölçüde oksitlenme ve korozyon yüzünden belirsiz olan bu mühür Werner Seibt tarafından yayımlandı. Bkz. Seibt, "The Sons", s. 123, figür 3.

²⁴ Leu Numismatik (Auction 5) (27.10.2019), no. 583 <https://www.bidder.com/auctions/leu/browse?a=764&l=805263> [Erişim Tarihi: 21.4.2021].

²⁵ Urfalı Mateos, s. 65; Cheynet, "Tziliapert-Sébastè," s. 220.

²⁶ Aristakès de Lastivert, *Récit des malheurs de la nation arménienne* (Buradan itibaren Lastivertli Aristakes), *Traduction française avec introduction et commentaire* par Marius Canard - Haïg Berberian *d'après l'édition et la traduction russe de Karen Yuzbasian*, Brüksel, 1973, s. 72.

Atom Senachereim'in bu ziyaretten sonra yeniden tarih sahnesine çıktığı olay, Ermeni patriği Petros ile Sebasteia yakınlarında kendi inşa ettirdiği Kutsal Haç Manastırı'nda görüşmesinden bahseden 1051 tarihli (?) kayıttır. Urfalı Mateos, Atom ve Aposachles'in birkaç yıl sonra, İmparator VI. Michael Bringas (1056-1057) ya da I. İsaakios Komnenos (1057-1059) döneminde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in komutanlarından Samouch'un (Σαμούχ) saldırılarından korunmak için Sebasteia yakınlarında bir kaleye sığındığını aktarmaktadır.²⁷ General İsaakios Komnenos, 1057 yılında imparatorluğun doğudaki askeri birliklerin komutanlarıyla ittifak ederek X. Konstantinos Doukas'a (1059-1067) isyan ettiğinde, imparator, kardeşi İoannes Doukas ve önde gelen komutanlardan Katakalon Kekaumenos, *Sebasteia Themasi*'ndeki Ermeni birliklerini harekete geçirdi. İmparator X. Konstantinos Doukas, son yıllarında Atom ve Aposachles kardeşleri başkente çağırarak Bizanslı ve Ermeni theologlar arasındaki bir tartışmaya katılmalarını sağladı. Amacı, onları Ortodoks geleneklerine göre yeniden vaftiz ettirmektir. Ancak Senachereim kardeşler, karşı koyunca Kakikios Aniotēs'e [Anion'un (Ani) eski Ermeni kralı II. Gagik'e²⁸ (1042-1045)] haber gönderildi ve bu kriz, onun müdahalesiyle aşılabildi. Bizans başkentine gelen Kakikios, İmparator X. Konstantinos'u Ermeni mezhebinin esasları konusunda ikna edince vaftiz konusu da kapanmış oldu.²⁹

Senachereim kardeşler hakkındaki bir sonraki kayıt Lastivertli Aristakes'ten gelmektedir. Aristakes'e göre, İmparator IV. Romanos Diogenes (1068-1071), Selçuklu Sultanı Alparslan (1064-1072) ile karşı karşıya geldiği Malazgirt savaşı öncesinde ordusuyla birlikte doğuya yürürken 1071 yılında Mart ayında Sebasteia'da mola verdi. İmparatorluk askerleri, Türk savaş lideri Chrysoskoulos (El-basan),³⁰ Sebasteia'ya saldırdığında meydana gelen savaşta ölenlerin cesetlerini gördüğünde bunu "haklı olarak", olacakların alâmeti olarak yorumladılar.³¹ Urfalı Mateos ve Smbat Sparapet'e göre IV. Romanos Diogenes, kentini Ermeni idarecileri Atom ve Aposachles ile bir araya geldi. Sibt ibnü'l-Cevzi ve Bar Hebraios da imparatorun iki kardeşle temaslarından bahsetmektedir. Hem bu yazarlar hem de

Ermeni tarihçiler, iki taraf arasındaki ilişkilerin sorunlu olduğunda birleşmektedir.³² İmparatoru gerektiği gibi kalabalık bir maiyetle karşılayıp saygılarını sunan Atom ve Aposachles, ön yargılı Bizans idaresine karşı yeni bir sınav vermek zorunda kaldı. İmparator, Sebasteia'nın Ortodoks halkının bölgedeki Ermeni unsurun eylemlerinden memnun olmadığını öğrendi. Ortodoks ahalinin temsilcileri, imparatorun huzurundayken iki kardeşi şikâyet ettiler. Selçuklu savaş lideri Chrysoskoulos (Elbasan), Sebasteia'ya saldırdığında Atom ve Aposachles'i Türklere karşı yeterince savaşmamakla itham ettiler. Bu savaş sırasında Ortodoks ahalinin en büyük kötülükleri Ermenilerden çektiklerini, Ermenilerin Ortodoks kiliselerini yağmaladıklarını iddia ettiler. Urfalı Mateos ve Smbat'ın dramatik anlatılarına göre, IV. Romanos Diogenes, bu suçlamaların etkisi altında kaldı ve Senachereim kardeşlere beklemedikleri ölçüde kötü davrandı.³³ İmparator, Selçuklulara karşı zafer kazanır kazanmaz geri döneceğine, Ermenileri bölgeden sürüp çıkaracağına ve Ermeni dogmasını (Lusavoriçagan mezhebini) ortadan kaldıracığına dair ant içti. Bu arada birliklerine Sebasteia'yı yağmalamalarını emretti. Bizanslı askerler, imparatorun emriyle kenti talan ederek Ortodoks ahalinin önünde Sebasteia havalisinde tek bir Ermeni'yi sağ bırakmayacaklarına dair yemin ettiler. İmparator IV. Romanos Diogenes, kentini Ortodoks sakinlerinin yalanlarına inanmaması yönünde kendisini uyaran devlet ricalinin devreye girmesiyle yatıştırılabildi. Yine de öfkesi, tamamen dinmemiş olacak ki, Atom ile Aposachles'i Sebasteia'dan kovarak cezalandırdı. İmparatorun hiddetini sadece Chrysoskoulos'un araya girmesi ve lordların lordu (Ermeni tarihçilere göre şahansah, yani kralların kralı³⁴) Kakikios Aniotēs'in müdahalesi hafifletti.³⁵

Tüm bu olayların yatıştırılmış gibi görünen iki taraf arasındaki husumet ve güvensizliği derinleştirdiği düşünülebilir. Zira Urfalı Mateos'a bakılırsa, Bizanslı askerlerin yağması sırasında pek çok Ermeninin öldürüldüğü Sebasteia, matem yerine dönmüştü. Tüm bu yaşananları öğrenen Ermeni manastırlarındaki keşişler, İmparator IV. Romanos'u lanetlediler; hatta savaşın geri dönmemesi ve Hıristiyanlara zulmeden pagan imparatorlardan Julianos'un (361-

²⁷ Urfalı Mateos, s. 95.

²⁸ Anion (Ani) Krallığı'nın Bagratuni hanedanının son hükümdarı II. Kakikios (Gagik) da (1042-1045) 1045 yılında Bizans baskısıyla tahttan çekildi. Bizans idaresi, hâkimiyet haklarını devretmesi karşılığında ona Caesarea (Kayseri) ve civarındaki toprakları verdi. Bkz. Jean Gouillard, "Gagik II défenseur de la foi arménienne," *Travaux et Memoires*, C: 7 (1979), s. 399-418; Frédéric Macler, "Armenia: The Kingdom of the Bagratides", *The Cambridge Medieval History: The Eastern Roman Empire (717-1453)*, C: 4, Ed: John Bury, Cambridge University Press, Cambridge, 1927, s. 166.

²⁹ Urfalı Mateos, s. 97 ve 110.

³⁰ Alparslan'ın eniştesi (Sultanın kız kardeşi Gevher Hatun'un eşi) Elbasan/Erbasgan, isyan ederek 1070 yılında Bizans'a iltica etti. Konstantinopolis'te vaftiz olarak Hıristiyanlığı benimsedi. Bizans kaynaklarında "Chrysoskoulos" adıyla bahsi geçmektedir. Bu şahıs, *proedros* unvanı verilerek suretiyle onurlandırıldı. Malazgirt Savaşı sonrasında Bizans imparatorluğunun sürüklediği iç savaşta önemli rol oynadı. Bkz. Michel Balivet, *Romanie Byzantine et Pays de Rum Turc. Histoire d'une Espace d'Imbrication Greco-Turque*, İsis, İstanbul, 1994", s. 32; Nevra Necipoğlu, "Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliklikleri (11.-12. yüzyıllar)," *Cogito. Selçuklular*, C: 29 (2001), s. 74-93; Mustafa Daş, "Osmanlı Tesiri ile Bizans Sarayında Oluşturulan Yeniçeri Muhafız Birliği Hakkında", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, C: 12 (2002), s. 299.

³¹ Michael Attaleiates, s. 110.16-23; *H συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτση*, Θεσσαλονίκη (buradan itibaren İoannes Skylitzes Continuatus), (ed. Eḗdoξος Θ. Τσολάκης), Selanik, 1968, s. 144.6. Ayrıca bkz. Smbat Sparapet, s. 36.

³² Bar 'Ebrāyā (Buradan itibaren Bar Hebraios), *Ktāba d-maktbānūt zabnē, The Chronography of Gregory Abū'l Faraj the Son of Aaron, the Hebrew*

Physician commonly known as Bar Hebraeus being the First Part of his Political History of the World, C: 1 (Süryanice metin), C: 2 (İngilizce çeviri), (ed. Ernest A. Budge), Oxford University Press, Oxford – Londra, 1932, s. 222-223. Ancak Fransızca bir özeti Cahen ve Dedeyan'ın eserlerinde bulunmaktadır. Bkz. Claude Cahen, "La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes", *Byzantion*, C: 9 (1934), s. 642; Gérard Dédéyan, *Les Arméniens entre Grecs, Musulmans et Croisés. Étude sur les pouvoirs arméniens dans le Proche-Orient méditerranéen (1068-1150)*, C: 1. *Aux origines de l'état cilicien: Philartète et les premiers Roubéniens*, C: 2. *De l'Euphrate au Nil: le réseau diasporique*, Fondation Calouste Gulbenkian, Lizbon, 2003, s. 41-42. Şamlı tarihçi, eserinin belli bir bölümünde Ermeni Arkrouni ailesinin liderinin, görünüşe göre Atom'un, 576.000 altını İmparator IV. Romanos Diogenes'e vermek zorunda kaldığını iddia etmektedir. Bkz. Cheynet, "Tziliapert-Sébastè", s. 224, not. 47.

³³ IV. Romanos Diogenes ile Ermeni prensler arasındaki müzakerelere ilişkin bölümün çevirisi için bkz. Gérard Dédéyan, *Les Arméniens entre Grecs Musulmans et Croisés*, s. 303. Cheynet, prenslerin VII. Michael Doukas'ın müttelikleri olduğuna kesin gözüyle bakmaktadır. Nitekim Sibt ibnü'l-Cevzi'nin anlatısında büyük prens Atom, Romanos'ın emriyle kör edildi. Ayrıca seksen kenteneria değerindeki mal varlığının seksende dördü (576.000 altın!) müsadere edildi. Bkz. Cheynet, "Tziliapert-Sébastè", s. 224, not. 47.

³⁴ Unvanın önemi için bkz. Bar Hebraios, s. 200.

³⁵ Smbat Sparapet, s. 36; Urfalı Mateos, s. 132-133. Krş. Robert W. Thomson, Robert, W.; "The Influence of their Environment on the Armenians in Exile in the Eleventh Century", *Proceedings of XIIIth Congrès International d'Études Byzantines*, 5-10 September 1966, Oxford, s. 437-438; Λεβενιώτης, *Πολιτική κατάρρηση*, 509, not. 3143.

363) akıbetine uğraması için beddualar ettiler.³⁶ Keşişlerin bedduası tuttu. Bilindiği üzere, IV. Romanos Diogenes, Malazgirt savaşında Sultan Alparslan'a yenilerek esir düştü. Böylece Ermenilerin aleyhindeki yeminini yerine getirme fırsatı bulamadı. Sebasteia'daki kanlı olaylar, Bizans ordusunun saflarında yer alan Ermeni komutanlarla askerleri imparatorun soğutmuştu. Sonuçta Malazgirt savaş alanını ilk terk edenler de Ermeni birlikleri olmuştu. Tüm bu bilgilerin kaynağı, imparatorluk idaresine karşı düşmanca ifadeler kullanan ve imparatora karşı ön yargılı bir tavrı olan Urfalı Mateos'tur. Ermeni tarihçi, Atom ve Aposachles kardeşlerin Bizanslıların sadık uyrukları olduğunu ısrarla iddia etmektedir. Georgios Leveniotēs'e göre, Urfalı Mateos ve Smbat'ın anlatıları oldukça abartılıdır ve bu nedenle aktardıkları olaylar hakkındaki bilgilere ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Çünkü IV. Romanos Diogenes, Sultan Alparslan tarafından serbest bırakıldıktan sonra Bizans tahtının genç ortağı VII. Michael Doukas ile iktidar mücadelesine girdiği zaman (1071-1072) Chatatourios ve Philaretos Brachamios gibi birçok Ermeni liderin imparatorun yanında yer aldığı unutulmamalıdır.³⁷ Tarihçiye göre; IV. Romanos Diogenes, açıktan Ermenilere karşı bir tavır içine girmiş olsaydı bu liderlerden böyle bir destek alması mümkün olmayacaktı.³⁸ Aksine, Bizans İmparatoru tahtta kaldığı dönemde, selefi X. Konstantinos Doukas'ın çeşitli mevkilere atadığı Ermeni ve Gürcü yetkilileri yerlerinde tuttuğu gibi, bu bölgesel güçlerin soydaşlarına da "strategos- autokrator (general-imparator)" ve "Antiocheia doux" gibi oldukça yüksek onursal unvanlar ile makam unvanları bağışlamıştı. Jean Claude Cheynet, Urfalı Mateos ve Smbat'ın İmparator IV. Romanos'un Malazgirt'teki yenilgisinin nedenleriyle ilgili kayıtlarının "imparatorun sözde dinsizliği" yönündeki iddialarını vurgulamaya hizmet ettiğini belirtmektedir.³⁹ Ne var ki, Malazgirt savaşına Bizans ordugâhının "hâkîmi (kritēs)" mevkiinde katılan ve olayların görgü tanığı olan Bizanslı tarihçi Michael Attaleiates, bu konudan hiç bahsetmemektedir.⁴⁰

Ermeni tarihçilerin IV. Romanos Diogenes'in geniş anlamda Kapadokya'ya yerleştirilmiş ve aynı soydan gelen eski Ermeni kraliyet aileleriyle ilişkileri hakkında verdiği çekirdek bilginin gerçekliği tartışılmaz. Yine de zaman zaman ilişkilerde tansiyon yükselse de son yıllarda yayınlanan mühürler ve bu çalışmada

incelediğimiz yayınlanmamış mühürler Bizans idaresinin Senachereim ailesinin üyelerine yüksek unvanlar vermeye devam ettiğinin kanıtıdır. İmparatorluk idaresinin bu mühürlerde görülen yüksek unvanları İmparator IV. Romanos Diogenes'in tahttan indirilmesinden ve genç iktidar ortağı VII. Michael Doukas'a karşı giriştiği mücadeleyi kaybetmesinden sonraki dönemde elde ettikleri ileri sürülmektedir. Bu görüşü doğru kabul edersek, bölgedeki Bizans hâkimiyetini devam ettirmek ve mezhepsel-etnik çatışmalar yüzünden disiplinsiz tavırlar sergileyen ünlü Ermeni kitlelerini zapt u rapt altına almak isteyen imparatorluk idaresinin doğu sınırının bekçisi olan Ermeni soylularını kurmak istediği güçlü idarenin araçları olarak gördüğü için memnun etme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Rumlar ve Ermeniler başta olmak üzere Anadolu nüfusunun birliğinin sağlanması ve anlaşmazlıkların giderilmesi, özellikle yaklaşmakta olan Türk tehdidine karşı ortaklaşa direnebilmeleri için bu bir zorunluluktur. Bunu sağlamanın bir yolu da herhalde Bizans idaresine bağlılıklarını garanti altına almak istediği Ermeni liderlere yüksek unvanlar bahşetmekten geçiyordu. Bu açıdan bu dönemden kalan kurşun mühürler, Bizans idaresinin Senachereim ailesinin üyeleri gibi Ermeni liderlere bahşettiği unvanların görüldüğü ve yukarıda görüşleri de destekleyen tarihsel kaynaklar olarak büyük önem taşımaktadır.

Nitekim daha önceden Bizans idaresinin yabancı kökenli aristokratlara verdiği *proedros* unvanıyla onurlandırılan Aposachles Senachereim, aşağıda belirtilen müzayede evleri ile Giresun Müzesi'nde (envanter no: 6159) tespit ettiğimiz ve 11. yüzyılın ikinci yarısına (1060lar-1070ler) ait bir mühürde Bizans hiyerarşisinde önceki mühürdeki *proedros* unvanından daha önemli bir seviyedeki *kouropalatēs* unvanıyla anılmaktadır.⁴¹

2014 yılında Giresun Müzesi'nde tespit ettiğimiz bir mühürün ön yüzünde solda Aziz Demetrios figürü, ayakta, yan dönmüş vaziyette, sağda ise Aziz Theodoros figürü, ortada üstte madalyon içinde İsa figürü göze çarpmaktadır. İki aziz madalyona iki elleriyle uzanmış dua eder vaziyettedir. Aziz Demetrios'un solundaki dikey yazıtta Θ[Δ]H[MH]TP[|]OC: 'Ο ἄγιος Δημήτριος (Aziz Demetrios), Aziz Theodoros'un solunda başlayan yazıt silik ve okunaksız olup

³⁶ Urfalı Mateos, s. 132-133.

³⁷ Miguel Atalates (Buradan itibaren Michael Attaleiates), *Historia. Introducción, edición, traducción y comentario de Immaculada Pérez Martín*, Madrid 2002, s. 127.14-24; Ioannes Skylitzes Continuatus, s. 153.15-154; Anna Komnena (Buradan itibaren Anna Komnena), *Σύνταγμα σὺν Θεῶ τῶν κατὰ τὸν ἀνακτα κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πονηθῆν παρὰ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ κυρίας Ἄννης τῆς πορφυρογεννήτου τῆς βασιλίσσης, ὁ καὶ ἐκκλήθη Ἀλεξιάς παρ' αὐτῆς*, ed. Dietrich R. Reinsch - Athanasios Kamblylis, *Annae Comnenae Alexias. Pars prior: Prolegomena et textus, Pars altera: Indices* (digresserunt Foteini Kolovou – Dietrich R. Reinsch), Walter de Gruyter, Berlin, 2001, s. 186.65-187; Νικηφόρος Βρυέννιος (Buradan itibaren Nikephoros Bryennios), *Ἰστορία*, ed. Paul Gautier, *Nicephori Bryennii Historiarum libri quattuor*, Brüksel, 1977, s. 133.25-137.7.

³⁸ Λεβενιώτης, *Πολιτική κατάρρευση*, s. 509.

³⁹ Jean Claude Cheynet, "Les Arméniens de l'Empire en Orient de Constantine X à Alexis Comnène (1059-1081)". *Arménie et Byzance*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 1995, s. 69.

⁴⁰ Michael Attaleiates, s. 97.9-10: "Ἐπει δὲ τοῦτὶ τὸ ψήφισμα ἐκυρώθη, ἀνάμνησις γέγονε τῷ βασιλεὶ τῶν τοῦ στρατοπέδου κριτῶν καὶ μετακαλεσάμενος ἡμᾶς μόνους ἐν τῷ δειλινῷ, τὴν τε βουλήν ὡς εἶχεν ἀνεκοινώσατο καὶ γνώμην ἡμετέραν περὶ τούτης ἐζήτησε (Yukarıdaki planın onaylanmasından sonra imparator, askeri kampın kriteslerini hatırladı ve günbatımında sadece bizi davet ederek planı anlattı ve fikrimizi sordu)."

⁴¹ Giresun Müzesi. Envanter no: 6159. Bulunduğu yer: Giresun civarı. Satın alma. Çapı: 31 mm. Bordür çapı: 26.84 mm. Ağırlığı: 23 gr. Yayınlanmamış. Paralelleri: Spink (Auction 132) (25.5.1999) (*The Zacos Collection of Byzantine Seals*, part II, et al.), no. 121; Adnan Acı Koleksiyonu, no. 142. Leu Numismatik (Auction 3) (25.02.2018), no. 1270 (Çap: 31 mm. Ağırlık: 21.78 gr.) <https://www.numisbids.com/n.php?lot=1270&p=lot&sid=2397> [Erişim Tarihi: 27.04.2021] (11.-12. yüzyıla tarihleniyor). Numismatik Naumann (Auction 45) (03.07.2016), no. 1058 (Çap: 32 mm. Ağırlık: 26.7 gr.) <https://www.biddr.com/auctions/numismatiknaumann/browse?a=59&l=48383> [Erişim Tarihi: 2.5.2021]; Numismatik Naumann (Auction 75) (03.03.2019), no. 893 (Çap: 34 mm. Ağırlık: 23.5 gr.), <https://www.biddr.com/auctions/numismatiknaumann/browse?a=457&l=462647> [Erişim Tarihi: 27.04.2021] Spink kataloğundaki mühür için bkz. Seibt, "The Sons" s. 123, figür no. 4; Ayrıca bkz. Jean Claude Cheynet, "Tziliapert à Sébastè," s. 222, not. 40; Werner Seibt, "Stärken und Schwächen der byzantinischen Integrationspolitik gegenüber den neuen armenischen Staatsbürgern im 11. Jahrhundert", *H αυτοκρατορία σε κρίση(ς). Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025-1081)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ατina 2003, s. 337, not. 20; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 148, not. 45. Adnan Acı koleksiyonundaki mühür için bkz. Vera Bulgurcu, "A Selection of Unpublished Byzantine Lead Seals from the Adnan Acı Collection Related to the East", *ANTIXAPIΣΜΑΤΟΣ ΕΠΙΣΦΡΑΓΙΣΙΣ: A tribute to Prof. Ivan Jordanov's 70th anniversary*, Ed: Zhenia Zhekova - Todor Todorov, Center for Byzantine Studies, Shumen 2019, s. 140-141, no. 11.

sağındaki devamında sadece O harfi seçilebilmektedir. ...[O].[O].[O]...
[‘O ἄγιος Θεός[δ[δωρος] (Aziz Theodoros) ibareleri bulunmaktadır.



Giresun Müzesi no: 6159
(Foto. Yazara ait, 2014)

Arka yüz: Altı satır yazıt: İnci bordür.

· - · | + R,Θ|ΤΩCΩΔΥ,Α.ΟCΑΧΛΗ|..Ρ,ΠΑΛΤΗ|ΤΥCΗΝΑ|ΧΕΡΗΜ.

Açılımı: K(ύρι)ε β(οί)θ(η) τῷ σῶ δού(λω) Ἄ[π]δόσαχλη
[κου]ρ(ο)παλ(ά)τη τοῦ Σηναχερίμ

Anlamı: Tanrım, kulun kouropalatēs Aposachles Senachereim’e yardım et!

Urfalı Mateos’un ifade tarzı, imparatorluk idaresinin Senachereim kardeşlere *Sebasteia Themasi*’nin idareciliği statüsünün ömür boyu devam edecek şekilde verildiği izlenimini vermektedir. Werner Seibt’a göre, İoannes Senachereim’in oğullarına bahşedilen böylesi bir görev süresi, Bizans idarî geleneklerine aykırı olurdu. Tarihçiye göre, Sebasteia kenti, aynı adlı themanın başkentiydi ve normal şartlar altında burada *doux* unvanı taşıyan bir idarecinin

bulunması gerekirdi.⁴² Ancak, Jean Claude Cheynet’in görüşünü takip ederek, “Sebasteia Themasi’ndeki *doux* ve ona bağlı personele ait çok az sayıda mühür günümüze ulaştığından bu konuda aceleci bir sonuç çıkarmamanın yerinde olacağını”⁴³ düşünüyoruz. Böylece Sebasteia’nın daimî idarecisi olma onurunun bahşedildiği sonucu çıkarabileceğimiz Aposachles ile kardeşi Konstantinos Senachereim’e VII. Michael Doukas (1071-1078) ya da olasılıkla III. Nikephoros Botaneiates (1078-1081) tarafından *kouropalates* unvanı verilerek terfi ettirildiğini düşünebiliriz.⁴⁴ Birbirine yaklaşık 287 km uzaklıktaki Giresun ile Sivas arasında bir yerde bulunmuş olduğunu tahmin ettiğimiz Giresun mührü, Aposachles Senachereim’in IV. Romanos Diogenes döneminden sonra da Sebasteia’daki konumunu koruduğunun ispatıdır. Bu bakımdan, Bizans idaresiyle Senachereim ailesi arasındaki ilişkilerle ilgili olumsuz bir özellik yükleyen yazılı kaynakların bilgilerini de düzeltir niteliktedir.

Aposachles Senachereim, III. Nikephoros Botaneiates (1078-1081) ya da I. Aleksios Komnenos (1081-1118) döneminde (tahminen 1081 yılında ya da kısa süre sonra) yeniden terfi ettirildi. Bu kez daha yüksek bir derecedeki *nobilissimos* onursal unvanıyla onurlandırıldı.⁴⁵ Aposachles’in *nobilissimos* unvanıyla görüldüğü mühürlerdeki ikonografi, *kouropalates* unvanıyla görüldüğü mühürlerdekine benzemekle birlikte bu kez aziz figürleri yer değiştirmiştir. Müze kayıtlarına göre Sivas’a 107 km. uzaklıktaki Tokat (Bizans döneminde Dokeia)⁴⁶ civarında bulunan bir mührün⁴⁷ yurt dışındaki müzayede evlerinde ortaya çıkan ve buldukları yer bilgisi belli olmayan (ikinci tipteki) benzerlerinin önüne geçerek Aposachles’in Sebasteia’dayken *nobilissimos* unvanı verilmek suretiyle terfi ettirildiğinin kanıtı olduğu düşüncesindeyiz.

Tokat mührünün ön yüzünde ayakta, (yan dönmüş vaziyette) solda Aziz Theodoros, sağda Aziz Demetrios figürü bulunmaktadır. Her iki aziz de şehitliklerinin (martyr) bir emaresi

⁴² Seibt, “The Sons”, s. 124.

⁴³ Cheynet, “Tziliapert-Sébastè”, s. 225.

⁴⁴ Sibt ibnü’l-Cevzi’ye göre, hiç şüphesiz Atom, IV. Romanos Diogenes tarafından kör edilmiş olacağı ve seksen kentenaria değerindeki mülkünün seksende dördü (576.000 altın!) müsadere edilmiş olacağı. Sibt ibnü’l-Cevzi’nin eserindeki imparator ile Aposachles arasındaki müzakerelerle ilgili bölümün Fransızca çevirisi için bkz. Gérard Dédeyan, *Les Arméniens entre Grecs, Musulmans et Croisés*, s. 303. Cheynet, hem Urfalı Mateos hem de Sibt ibnü’l-Cevzi’nin ortak ifadelerle IV. Romanos Diogenes’in bu adamlar için sevilen bir imparator olmadığını yazdıkları için Senachereim ailesinin VII. Michael Doukas’ın müttetikleri olduğunu ve bu nedenle söz konusu unvanların bu imparator devrinde hatta belki X. Konstantinos Doukas devrinde verilmiş olabileceğini öne sürmektedir. Bkz. Cheynet, “Tziliapert-Sébastè”, s. 224, not. 47; Seibt ise kouropalates unvanını Aposachles’e 1070li yıllarda VII. Michael Doukas ya da III. Nikephoros Botaneiates devrinde verildiğini varsaymaktadır.

⁴⁵ Seibt, “The Sons”, s. 124.

⁴⁶ Armeniakon Themasi ve Paphlagonia Themasi arasındaki sınırda yer alan Dokeia, Armeniakon Themasi arazisi içinde yer alan bir kale kenti. Armeniakon *themasi* için bkz. Costantino Porfirogenito, s. 65.48 ve 65.65–66. *De thematibus*, Dokeion’dan bahsetmiyor. Amaseia için bkz. *De thematibus*, 65.66. Wittek, Tokat’ın Bizans döneminde Dokeia olduğunu yazıyor; bkz. Paul Wittek, “Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie,” *Byzantion*, C: 10/1 (1935), s. 11–64. Ramsay Dokeia’yı yanlışlıkla Tosya ile özdeşleştiriyor; bkz. William M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, John Murray, Londra, 1890, s. 267. Yazılı kaynaklarda yedinci yüzyılda (667) askeri birliklerin yerleştirildiğinden bahsedilen Armeniakon arazisi, izleyen zamanlarda Kappadokia’dan Karadeniz’e ve Euphrates (Fırat) nehrine kadar uzanan bir idari birime dönüştürüldü. Asker-köylülerin (*stratiotai*) *strategos* unvanlı bir komutanın idaresine verildiği bölgede on yedi adet müstahkem kale bulunmaktaydı. Başkenti Amaseia’ya 113 km. uzaklıkta olan Dokeia da bunlardan biriydi. Bizans dünyasında eksik olmayan isyanlar

ve hükümet darbeleri gibi siyasi olaylarda önemli rol oynayan ve gücünü devasa büyüklüğünden alan bu *thema*, dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında daraltıldı. Armeniakon’dan koparılan araziler, yeni kurulan Charsianon, Paphlagonia ve Kappadokia *themalar*ının idaresine bırakıldı. Onuncu yüzyılda Armeniakon arazisinden koparılan Doğu Karadeniz bölgesinde de Chaldia *themasi* kuruldu. Küçültülen araziyle ordu mevcudu ve gücü de azaltılan Armeniakon *themasi*, Batı Karadeniz bölgesiyle sınırlandırıldı. 629 yılında kurulduğu düşünülen *themanın* varlığından bahseden ilk kaynak tarihçi Theophanes’tir. Bk. Theophanes, *Chronographia*, C, 1-2, ed. Carl de Boor, B. G. Teubner, Bonn 1883–1885, 417.24, 453.21, 465.33, 466.28, 467.21, 478.20; *ODB*, C: 1, s. 177; Ελεονώρα Κουντούρα-Γαλάκη, “Θέμα Αρμενιακόν”, *Μικρά Ασία των θεμάτων. Ερευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των Βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7^{ος} - 11^{ος} αι.)*, Ed: Τηλέμαχος Λουγγής, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ατina, 1998, s. 113–161.

⁴⁷ Tokat Müzesi. Envanter no: 76-17-29. Bulunduğu yer: Tokat civarı. Satın alma (1976). Çap: 31 mm. Ağırlık: 27.80 gr. Yayınlanmamış. Tokat mührünün paralelleri: Roma Numismatics (Auction 9) (22.03.2015), no. 978 (Çap: 33 mm. Ağırlık: 29.42 gr). Bkz. <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1037&lot=978> [Erişim Tarihi: 25.04.2021]; Seibt, “The Sons”, s. 124, fig. 4.A; Gorny & Monsch (Auction 212) (05.03.2013), no. 1190; Leu Numismatik (Auction e-4) (24.06.2018), no. 1332 (Çap: 31 mm. Ağırlık: 27.75 gr.), “Aposachles Senachereim, nobellissimos, ca. 12th-13th c.”; <https://www.biddr.com/auctions/leu/browse?a=304&l=282055> [Erişim Tarihi: 27.04.2021]; Leu Numismatik (Auction e-4) (24.06.2018), no. 1332 (Çap: 31 mm. Ağırlık: 27.75 gr.), “Aposachles Senachereim, nobellissimos and Apo sachle... (?), (ca. 12th-13th c.)”; Leu Numismatik (Web Auction 10-2) (07-08.12.2019), no. 1885 (Çap: 31mm Ağırlık: 22.70 gr.), “Aposachles (Abu Sahl) Senacherim, nobellissimos (ca. 1075-1100)” <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=3579&lot=1885> [Erişim Tarihi: 25.04.2021].

olarak khimation giymektedir. İki figürün arasında ortada üstte madalyonun içinde İsa figürü, madalyonun solunda ve sağında sigla: [·C – ..: [I(ησοῦ)]ς [X(ριστὸ)ς] (İsa Mesih)]; azizlerin her ikisi de ellerini madalyona doğru kaldırmış ve dua eder (deesis) vaziyettedir. Aziz Demetrios'un solundaki dikey yazıtta Θ|Δ|Η|Μ|Η|Τ|Ρ|Ι|Ο|C: Ο ἅγιος Δημήτριος (Aziz Demetrios) ve Aziz Theodoros'un sağında dikey yazıtta Θ|Θ|Ε|Ο|Δ|Ω|Ρ|Ι|Ο|C: Ὁ ἅγιος Θεόδωρος (Aziz Theodoros) ibaresi bulunmaktadır. İnci bordür.



Tokat Müzesi no: 76-17-29a-b
(Foto. Yazara ait, 2015)

Arka yüzde beş satırlık yazıt. İnci bordür.

· · · + KER,Θ,|ΑΠΟΣΑΧΛΗ|ΝΩΒΕΛΛΙC.|ΜΩΤΩCΙΝ|.ΧΗΡΕΙΜ|· · ·
Açılımı: + K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Ἀποσάχλη νοβελλισ[ι]μω Συναχηρεῖμ

Anlamı: Tanrım, kulun *nobilissimos* Aposachles Senachereim'e yardım et!

Aposachles'in kariyerinin başında kullandığı ve *proedros* unvanıyla anıldığı mühürde⁴⁸ sadece Aziz Demetrios figürüne yer verirken *kouropalates* ve *nobilissimos* unvanlarıyla anıldığı mühürlerde Aziz Demetrios'un sağ tarafına Aziz Theodoros figürünü koymayı tercih etmesi oldukça dikkat çekicidir. Aposachles'in mühürlerindeki ikonografik tercihindeki bu değişimin nedeni ne olabilir?

Aziz Demetrios gibi Aziz Theodoros da paganlar tarafından şehit edildiğine inanılan büyük asker azizlerden biridir. Tyron ve Stratelates sıfatlarını taşıyan iki ayrı (ya da aynı) Aziz Theodoros söz konusudur. Kybele tapınağını ateşe verdiği için paganlar tarafından diri diri yakılmak suretiyle şehit edildiğine inanılan Amaseia (Amasya) ile röliklerinin bulunduğu inanılan Paphlagonia'daki (doğum yeri) Euchaita (Avkat) eksenli, Aziz Theodoros kültürünün

merkezi olmuştur.⁴⁹ Bu kült de Aziz Demetrios, Aziz Georgios ve Aziz Michael kültleri gibi imparatorluğun diğer eyaletlerine, sınırların ötesine ve imparatorluk başkentine yayılmıştır.⁵⁰ Armeniakon temasıyla ilişkilendirilebilecek Dokeianos, Alyates, Komnenos, Doukas ve hatta Gabras ailelerinin de Aziz Theodoros kültürüne önem verdiği bilinmektedir.⁵¹

Aziz Demetrios ve Aziz Theodoros kültürlerinin hem Batı hem Doğu dünyasında yayılmış olduğu bilinmekle birlikte Aposachles'in mühürlerinde biri ağırlıklı olarak biri Batı'da diğeri Doğu'da tapınım gören iki aziz figürüne yan yana yer vermesinin nedeni ne olabilir? Bizans dünyasındaki geleneğe göre şahısların koruyucu aziz seçiminin ömür boyu sürmesi beklenirdi, çünkü herhangi bir değişikliğin terk edilen azizi öfkeli edeceği inancı hâkimdi. Bununla birlikte, bazı durumlarda, şahısların kariyerleri boyunca belli nedenlerle koruyucu azizlerini değiştirdiklerini gösteren örnekler de mevcuttur. Jean Claude Cheynet'ye göre böyle bir iddianın doğrulanabilmesi için, belli koşulların oluşması gereklidir. Her şeyden önce, şahsın adı çağdaşları arasında çok sık kullanılmamış olmalı ve ikonografideki değişim şahsın kariyerinin kronolojik ilerlemesine göre gerçekleşmelidir. Şahısların kariyerlerinin başına ait mühür(ler)deki bir aziz figürü, onların bu azize bağlandığına ya da koruması altına girdiğine tanıklık etmektedir. Başka bir azizin himayesi altına girildiğini gösteren mühürler ise sahiplerinin kariyerinin sonraki aşamalarını işaret etmelidir. Nitekim Bizanslı yetkililer, kariyerlerinin basamaklarının kesin kronolojisini belirleyen belli bir unvan hiyerarşisine göre ilerlediler. Aslında, ikonografik değişim sırasında bir geçişin yapılması istisnai bir durum olsa da Aposachles Senachereim'in çağdaşı ve soydaşı olan ünlü komutan Philaretos Brachamios bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁵²

Philaretos, pek geniş olmayan Brachamios ailesinde bu adını taşıyan tek kişi idi. Adı yazılı kaynaklara da yansıyan Philaretos'a ait çok sayıda mühür, onun 11. yüzyılın ikinci yarısında parlak bir kariyer yaptığının kanıtıdır. Bizans ordu hiyerarşisinde yüksek mevkilere atanan Philaretos, önce *taksiarches* (piyade alayı komutanı) oldu ve bu sırada çift dilli bir mühür darp ettirdi.⁵³ Daha sonraki bir mührün gösterdiği üzere *protospatharios* ve *hypatos* unvanlarıyla onurlandırıldı. Aynı zamanda *topoteretes* unvanı verilerek terfi ettirildi. Bu mühürdeki ikonografi, Philaretos'un Aziz Demetrios'un koruması altına girdiğini⁵⁴ göstermektedir. Böylelikle Philaretos, X. Konstantinos Doukas döneminde Kapadokya Teması'nın ikinci derecedeki komutanı oldu.⁵⁵ Philaretos'un o sırada *patrikios*, *vestes*

⁴⁸ Spink (Auction 135) (October 1999), no. 283; Jean Claude Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 139, not. 8.

⁴⁹ Christopher Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Ashgate, Aldershot, 2003, s. 59; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 145, not. 39.

⁵⁰ Aziz Theodoros, Erken Bizans döneminde Suriye ve Filistin'de Gerasa, Kudüs, Ghour ve Kefr Antin'de kentlerindeki aktif mabetler etrafında çok popüler oldu. İsauria'daki Seleukeia yakınlarındaki Dalisandos'da asılı olan bir kalkanın Theodoros'a ait olduğuna inanılmaktaydı. Bkz. Walter, "Theodore", s. 171-172; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 145, not. 40.

⁵¹ Cheynet, "La Culte de St. Theodore," s. 145.

⁵² Bu yegâne örnek için bkz. Jean Claude Cheynet – Cecil Morrisson, "Texte et image sur les sceaux byzantins: les raisons d'un choix iconographique" *Studies in Byzantine Sigillography*, C: 4 (1995), s. 18; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 137, not. 4.

⁵³ Dumbarton Oaks koleksiyonu (BZS.1958.106.5670) (iki yüzünde yazıt) Mührün hakkında Bkz. Jean Claude Cheynet, "Les Brachamioi", *Études Prosopographiques*, Ed: Jean Claude Cheynet - Jean François Vannier,

Publications de la Sorbonne, Paris, 1986, no. 13 (1050–1060 yılları arasında tarihleniyor); Werner Seibt, "Philaretos Brachamios General Rebell Vasall", *Captain and Scholar. Papers in memory of Demetrios I. Polemis*, Ed: Evangelos Chryso – Elisabeth A. Zachariadou, Kaireios Bibliothek, Andros, 2009, s. 282. Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Philaretos Brachamios, taxiarches (mid of 11th c.)" Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5670> [Erişim Tarihi: 28.03.2021]

⁵⁴ Valentina S. Şandrovskaja, "Ermiteznyye pecati Philareta Vrachamija (Varaznuni)," *Vestnik obscest, Akademija Nauk Armjanckoj SSR*, 1975/3, s. 42-44; fig. 4, s. 43; Valentina S. Şandrovskaja, *Vvedenie v vizantijskuju archeologiju i sfragistiku*, Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, Ekaterinburg, 1995, 99, figür 9; Werner Seibt, "Philaretos Brachamios", s. 283.

⁵⁵ Jean Claude Cheynet, "Brachamioi," s. 392-393; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 139, not. 5. Ayrıca bkz. Classical Numismatic Group, Inc. (Auction Triton XI) (07.01.2008), no. 1159 (Çap: 27 mm. Ağırlık: 17.22 gr), "Philaretos. protospatharios, hypatos, and topoteretes (ca. 10th-12th c.)"

ya da *vestarches* unvanlarına sahip olup olmadığını bilmiyoruz.⁵⁶

1050lerin sonu ile 1060ların başına tarihlenen mühürlere göre Philaretos Brachamios, *magistros* ve *doux* (tagma komutanı) unvanları verilerek terfi ettirildi. Bu terfinin kesin tarihi bilinmese de Philaretos'un eski silah arkadaşı IV. Romanos Diogenes'in tahta çıkışı sonrasında bu rütbeye ulaştığı tahmin edilmektedir. İlginç olan nokta, *magistros* ve *doux* unvanlarıyla anıldığı (birkaç kopyası bulunan) bu mühürde Aziz Demetrios'un sağında Aziz Theodoros figürünün de bulunmasıdır. Philaretos, imparator IV. Romanos Diogenes'in doğuya düzenlediği (en azından 1068 ve 1069'da) seferlerinde bu mevkideydi.⁵⁷ İmparator, başarılı Suriye harekâtından dönerken ordusunu ikiye böldüğünde Philaretos'u *strategos-autokrator* (στρατηγός αυτοκράτωρ) yaptı. Başkente dönmeden önce ordunun daha büyük ve daha güçlü kısmını onun emrine verdi.⁵⁸

Philaretos, İmparator IV. Romanos Diogenes döneminde ayrıca *kouropalates* yüksek onursal unvanıyla onurlandırıldı ve Doğu ordularına *stratopedarches* olarak atandı.⁵⁹ İsyân ettiği için VII. Michael Doukas'tan terfi alma ihtimali yoktu. VII. Michael Doukas'ın otoritesinden kurtulduktan sonra, eski silah arkadaşı General Nikephoros Botaneiates'in tahta çıkmasıyla birlikte (1078 baharı) Philaretos'un yıldızı daha da parladı. Hatta belli bir süre için Bizans topraklarında dolaşan Selçuklu ordusu gibi çok özel bir hedefe karşı savaşması için imparatorluğun Doğu ordusunun en yüksek askerî makamı olan başkomutanlık görevine getirildi. *Kouropalates*

unvanıyla onurlandırılmasıyla birlikte, sırasıyla *doux*, Antiocheia *douxu*, *domestikos tōn Scholōn tēs Anatolēs* ve *stratopedarchēs tēs Anatolēs* mevkilerine getirildi. Theodoros, artık mühürlere tasvir edilen tek aziz olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰ Tümünü darp ettirdiği mühürlere sayesinde tespit edilebilen birçok makama getirilen Philaretos,⁶¹ bu ikonografiyi resmî kariyerinin sonuna kadar korudu. İmparator III. Nikephoros Botaneiates, Philaretos'a *domestikos tōn Scholōn tēs Anatolēs* makamındayken daha yüksek *sebastos* onursal unvanını verdi.⁶² Philaretos *Brachamios*'un yine mühürlere sayesinde daha yüksek *protosebastos* unvanıyla *me gas domestikos* makamına terfi ettirildiğini⁶³ de takip edebiliyoruz.

Philaretos, Bizans dünyasında koruyucu azizini değiştiren tek yüksek rütbeli asker değildi. Romanos Diogenes, imparator olmadan önceki pek bilinmeyen kariyerinin başlarına ait ilk mühürlere Aziz Demetrios figürünü kullanmayı tercih etti.⁶⁴ Muhtemelen 1057-1060 civarında *patrikiōs* ve *strategos* iken, 1066/1067 civarında *patrikiōs* unvanının yanına *anthypatos* unvanı eklenerek terfi ettirildi. Bu döneme ait mühürlere kanıtlandığı üzere tüm bu yıllar boyunca, Romanos Diogenes, Aziz Theodoros Stratelates'in himayesine girmeyi seçti.⁶⁵ X. Konstantinos Doukas döneminin sonunda, o zamanlar Serdika (Sofya) *douxu* olan Diogenes, imparatorun terfi ve yüksek *vestarches* unvanını istedi. X. Konstantinos Doukas öldüğünde artık bir *vestarches* idi.⁶⁶ Daha sonra ön yüzünde yine Theodoros Stratelates figürünün bulunduğu mühürlere de kanıtlandığı üzere *vestarches* ve *katepano* yapılarak terfi ettirildi.⁶⁷

<https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=115582> [Erişim Tarihi: 25.04.2021].

⁵⁶ Seibt, "Philaretos Brachamios" s. 283.

⁵⁷ İki kopyası İstanbul Arkeoloji Müzelerinde olan ve bildiğimiz kadarıyla toplam beş adet kopyası bulunan bu mühür için bkz. Werner Seibt – Marie Luise Zamitz, *Das byzantinische Bleisiegel als Kunstwerk: Katalog zur Austellung*, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1997, no. 2.3.7; Valentina S. Sandrovskaja, "Sfragistika," *Iskusstvo Vizantii v sobranijach SSSR Katalog vystaki*, C: 1-3, Moskova, 1977, no. 732; Ayşe Müller-Hennig, Bizans imparator ailelerine ait kurşun mühürlere, *Bülten*, C: 29-30 (1925-1930), no. 3; Jean Claude Cheynet, "Les Brachamioi", s. 67; Jean Claude Cheynet, "Les Brachamioi", *La société byzantine: l'apport des sceaux*, Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, Paris, 2008, s. 393-395; Ayrıca bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 139, not. 5; Seibt, bu mühürlere 1050li yılların sonu ile 1060lı yılların başına tarihlenmektedir. Bkz. Seibt, "Philaretos Brachamios", s. 283-284; Mühür için ayrıca bkz. Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Philaretos Brachamios, magistros and doux (1068-1078)" <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.3396>, Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020 [Erişim Tarihi: 28.3.2021].

⁵⁸ Skylitzes Continuatus, s. 136.18 ; Michael Attaleiates, s. 99.15-20; Seibt, "Philaretos Brachamios" s. 283-284.

⁵⁹ Cheynet, "Les Brachamioi", s. 408; Cheynet – Theodoridis, *Sceaux*, no. 36a-c.

⁶⁰ Cheynet, "Les Brachamioi", s. 69, not. 4; Seibt, "Philaretos Brachamios," s. 285-286. Leu Numismatics Auction, no. 1575; "Philaretos Brachamios, kouropalates and stratopedarches (of the East), (ca. 1070-1080)" <https://leu-numismatik.com/en/lot/21/1575> [Erişim Tarihi 29.03.2021]; Cheynet, "Les Brachamioi", s. 408; Ayrıca bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 139.

⁶¹ Philaretos'un kariyerinin basamakları için bkz. Cheynet "Les Brachamioi", s. 66-73; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 139, not. 6; Seibt, "Philaretos Brachamios", s. 285-287.

⁶² Spink (Eski Zacos koleksiyonundan), (Auction 132) (Mayıs 1999) no. 123 ve Tarsus Müzesi koleksiyonu (no. 974-23-41) (*sebastos*); (Eski Zacos koleksiyonu) Spink, (Auction 132), no. 124-126 ve Bibliothèque Nationale de France (BnF) (fonds Seyrig), no. 646 (*protosebastos*). Bkz. Cheynet, "Les Brachamioi", s. 401-402; Jean Claude Cheynet, "Sceaux byzantins des musées d'Antioche et Tarse", *Travaux et Memoirs*, C: 12 (1994), no. 56; Jean Claude Cheynet – Cecile Morrison – Werner Seibt, *Les Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Paris, 1991, no. 192; Cheynet, "La Culte de St.

Theodore," s. 139, not. 7; Alexandra Wassiliou Seibt, *Corpus der byzantinischen Siegel mit metrischen Legenden. Einleitung, Siegellegenden von Alpha bis inklusive My*, C: 1, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 2011, no. 650c; no. 1382a-b; Seibt, "Philaretos Brachamios, s. 291-292; Cheynet – Theodoridis, *Sceaux*, no. 42; Ivan Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Byzantine Seals with Geographical Names*, C: 1, Agato Publishers, Sofya, 2003, no. 31.1; Ivan Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Byzantine Seals with Family Names*, C: 2, Bulgarian Academy of Sciences, Archaeological Institute with Museum, Sofya, 2006, no. 127; Ayrıca bkz. Gert Boersema Ancient Coins "Philaretos Brachamios, sebastos and domestikos of the Orient. (1081-1082)"; Seibt, "Philaretos Brachamios," s. 288-290.

https://www.vcoins.com/en/stores/gert_boersema/25/product/philaretos_brachamios_sebastos_and_domestikos_of_the_orient_byzantine_lead_seal_ad_10811082/521269/Default.aspx [Erişim Tarihi: 28.3.2021]; Zeus Numismatic Prime (Auction 1) no. 421 "Philaretos Brachamios sebastos and domestikos of Eoas (East) (ca. 1078-1084)"; <https://www.bidder.com/auctions/zeusnumismatics/browse?a=805&c=16224> [Erişim Tarihi: 06.04.2021]; Gert Boersema Ancient Coins; "Philaretos Brachamios, protosebastos and domestikos of the East. Byzantine lead seal (AD 1081-1086)";

https://www.vcoins.com/en/stores/gert_boersema/25/product/philaretos_brachamios_protosebastos_and_domestikos_of_the_east_byzantine_lead_seal_ad_10811086/449980/Default.aspx [Erişim Tarihi: 28.3.2021]

⁶³ Cheynet, "Les Brachamioi", s. 399-401; Cheynet – Theodoridis, *Sceaux*, no. 39; Seibt, "Philaretos Brachamios", s. 289-292.

⁶⁴ Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 139, not. 8. Romanos Diogenes mühürü için bkz. Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Romanos Diogenes, patrikiōs and strategos (11th c.)", <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1396> Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020 [Erişim Tarihi: 28.3.2021]

⁶⁵ Konstantinos M. Konstantopoulos, *Βυζαντινά Μολυβδόβουλλα του εν Αθήναις Εθνικού Νομισματικού Μουσείου*, Atina, 1917, no. 622a; Christos Stavrakos, *Die byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2000, no. 64; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 140, not. 9.

⁶⁶ Ioannes Skylitzes Continuatus, s. 121; Michael Attaleiates, s. 73.18; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 140, not. 10.

⁶⁷ Zacos BnF no. 205; Paralel özellikler gösteren bir kopyası Hirsch Müzeye Evi Kataloğu'nda (Auction 177) (February 1993) (no. 1419) ortaya çıktı. Mührün diğer kopyaları hakkında bkz. Ivan Jordanov - Georgi Atanasov,

Jean Claude Cheynet, Diogenes ailesinin 11. yüzyılda pek de parlak olmayan kariyer durumu göz önüne alındığında, tüm bu mühürlerin şüphesiz geleceğin imparatoru Romanos Diogenes'e ait olduğunu ve onun X. Konstantinos Doukas döneminde koruyucu azizini değiştirdiğine şüphe olmadığını vurgulamaktadır.⁶⁸ Bu nedenle, tarihçiye göre, Romanos Diogenes ile Philaretos'un ortak noktası Aziz Demetrios'u terk edip Aziz Theodoros'un himayesine girmeleridir. General Romanos Diogenes, tahta çıkınca Philaretos'u Doğu ordularına başkomutan yaptığında, ikisi arasında önemli bir bağ olduğu ortadadır.⁶⁹ Aynı zamanda ikisi de doğulu ailelere mensuptur. Diogenes ailesinin Phokas ailesi ve Kapadokya ile de bağları vardır. Brachamios aile adı, Ermenice Vahram isminden gelmektedir. Ailenin bilinen ilk üyesi olan İsaakios, 968 yılında Antiochia'nın (Antakya) ele geçirilmesine katıldı.⁷⁰ Romanos Diogenes, babası gibi, kariyerinin çoğunu Batı'da geçirdi. Romanos Diogenes'in (Batı'dan Doğu'ya) geçişi, Cheynet'e göre, bir *patrikios* iken, *patrikios*, *anthypatos* ve *vestes* unvanları verilerek terfi ettirildiğinde meydana geldi (1067 öncesi). Ancak bu, Serdika *douxu* olduğu sırada henüz *vestarches* olarak atanmadan önce gerçekleşti. Cheynet'e göre Romanos Diogenes, daha aşağı derecedeki *patrikios* unvanına sahip iken, belki de Doğu'da bilmediğimiz bir yerde *strategos* idi. Tarihçiye göre, Romanos Diogenes, bir süre Kapadokya'da kalmış olmalıdır, çünkü Diogenes ailesinin 10. yüzyılda yerleştiği Kapadokya ahalisi⁷¹ nezdinde büyük bir alakaya mazhar olduğu anlaşılıyor.⁷² Bunlardan biri olan Pankratios, 11. yüzyılın ortasında themanın *strategosu* idi.⁷³ Kapadokya kiliselerindeki Aziz Theodoros tasvirleri, bu kültürün bu bölgede de yaygın olduğunun göstergesidir.⁷⁴

Philaretos'un Batı'da görev yaptığına dair herhangi bir kanıt yoktur, ancak Cheynet'e göre Kapadokya tagmalarının komutanının Batı'da da savaşmaması için de bir neden yoktur, çünkü İtalyan kaynakları birkaç kez imparatorların güneyden saldıran Normanlar'a Doğu ordusundan aktardıkları birliklerle karşı durduklarını aktarmaktadır. Buna ek olarak, Brachamios ailesinden biri, İmparator II. Basileios ve VIII. Konstantinos zamanında Batı'da görevli bir *taksiarches* (piyade alayı komutanı) idi.⁷⁵ Brachamios ailesi de Diogenes ailesi gibi, II. Basileios tarafından Batı'da hizmet vermeye çağrıldı.

Brachamios ve Diogenes ailelerinin Batı'dan Doğu'ya dönerek oradaki yerel halkın desteğini arama noktasında da ortak bir yönleri vardır. Bilindiği üzere IV. Romanos Diogenes, Malazgirt savaşında esir düştüğünde Konstantinopolis'te tahttan indirildiği ilan edildi ve VII. Michael Doukas tek başına tahta çıkarıldı. Âsî ilan edilen devrik imparator, tahtı yeniden ele geçirmek için mücadeleye başladığında Kapadokya Theması birliklerinin desteğine başvurdu ve onlar da eski imparatora olan sadakatlerini korudular. Bu arada Philaretos, bu dönemden kalan mühürlerinin de gösterdiği üzere Romanos Diogenes tarafından Doğu Ordularının başkomutanı (*δομέστικός της Εώας/domestikos tes Eoas*) olarak atandı.⁷⁶ Daha sonra VII. Michael Doukas'a karşı eski efendisini desteklediğinde kendisini bu görev için Kilikya'da Toros dağlarında buldu. Antiochia (Antakya), Edessa (Urfa) ve Melitene (Malatya) çevresinde geniş bir bölgeyi kontrolü altına almayı başardığında, kendisini oldukça özerk bir konuma getiren büyük bir ordu kurdu. Bununla beraber imparatorluk nezdindeki meşruiyeti için yerli halkın desteğini kazanmakla daha çok ilgilendi. Philaretos, Doğu'daki birliklere komuta ettiği sırada mühürlerinde Doğu ordusunun koruyucusu olarak kabul edilen Aziz Theodoros'u onurlandırmayı seçmiş olmalıdır. Cheynet'e göre, bu durumda İoannes Tzimiskes'in 971 yılında Aziz Theodoros'un Euchaita ve Euchaneia'nın kült merkezlerinin bulunduğu Armeniakon Theması'ndan birliklerin yanında Sviatoslav'ın Rus birliklerine karşı savaştığı ve ordusunu zafere ulaştırdığı söylentisini yayması bu anlamda şaşırtıcı olmamalıdır.⁷⁷ Başka ipuçları da Aziz Theodoros kültürünün Doğu'nun sınır boylarını savunan birlikler için önemini doğrulamaktadır. 11. yüzyılın sonunda ve 12. yüzyılın başında Antiochia, Edessa ve Kilikya arasındaki bölgede meskün birliklere komuta eden birçok askerî lider, mühürlerinde Aziz Theodoros'a (çoğu zaman Tiron veya Stratelates olup olmadığını belirtmeden) yer vermeyi tercih etti. 11. yüzyılda, Aziz Theodoros, yalnızca askerî kıyafetle tasvir edilmektedir. Aziz Theodoros kültürünün bu gücü, şüphesiz, Bulgar kraliyet ailesinin soyundan gelen ve ailesi gibi Doğu'da, özellikle Vaasprakanian Theması ve Büyük Armenia Theması ordularında yüksek mevkilere getirilen Aaron'un mühürlerinde bu azize yer vermesinin nedenini açıklamaktadır.⁷⁸ Birçok Edessa *douxu* da mühürlerinde Aziz Theodoros figürünü kullanmayı tercih etti.⁷⁹ Bu bölgede görev yapan birçok generale, iki

Srednovokovnijat Vetren na dunav, Slavcho Nikolov i sie, Shumen, 1994, no: 116; Ivan Jordanov, *Corpus*. C: 2, no. 167; Ivan Jordanov – Zhenia Zhekova, Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen, Historical Museum of Shumen, Sofya, 2007, no. 326; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 140, not. 11.

⁶⁸ Atina mührünü en son yayınlayan Christos Stavrakos'un görüşü bu yöndedir. Bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 140, not. 12.

⁶⁹ Romanos, Philaretos'u Doğu'ya *strategos-autokrator* olarak atayarak terfi ettirdi. Bkz. Michael Attaleiates, s. 99.16-17; İoannes Skylitzes Continuatus, s. 136; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 140, not. 13.

⁷⁰ İoannes Skylitzes, s. 318-319; *Histoire de Yahya ibn Sa'id d'Antioche, Continueur de Sa'id ibn Bitriq*, yayınlayan ve Fransızcaya çeviren Ignatius Kratchovsky - Alexandre Vasiliev, I: *Patrologia Orientalis*, C: 18 (1924), s. 822, 825, 829; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 140, not. 14.

⁷¹ Romanos Diogenes, Malazgirt'te bir çeşit muhafız birliğini oluşturan Kapadokyalı askerlerin arasında savaştı. Bkz. Michael Attaleiates, s. 120.26-121.1.

⁷² Michael Attaleiates, Romanos'un menşeyinin Kapadokya bölgesi olduğunu kaydeder. Bkz. Michael Attaleiates, s. 170.16-18; Ancak imparatorun babası Konstantinos Diogenes, tüm kariyerini Batı'da geçirdi. Bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 141, not. 17.

⁷³ Seibt - Zarnitz, *Kunstwerk*, s. 95. Biblioteque Nationale'in Zacos koleksiyonunda yayınlanmamış iki mührü bulunmaktadır. Bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 141, not. 18.

⁷⁴ 11. yüzyılda, Aziz Theodoros, sadece askerî kıyafetlerle tasvir edilmektedir. Bkz. Walter, "Theodore," s. 182-183; Cheynet, "La Culte de St. Theodore," s. 141, not. 19.

⁷⁵ Georges Seure, "Antiquites thraces dela Propontide, *Bulletin de Correspondance Hellénique*," C: 36 (1912), s. 569; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 140, not. 15.

⁷⁶ Leu Numismatik (Web Auction 14) (12-13 December 2020), no. 1712; "Philaretos Brachamios, protokouropalates and domestikos of the Scholai of the East, (1070-1080)", <https://www.sixbid.com/en/leu-numismatik/8039/byzantine-seals/6606842/b-philaretos-brachamios-protokouropalates-and-domestikos> [Erişim Tarihi: 28.3.2021]; Leu Numismatik (Web Auction 15) (27-28 February 2021); "Philaretos Brachamios, protokouropalates and domestikos of the scholai of the east, circa 1070-1080" <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=4483&lot=2727> [Erişim Tarihi: 28.3.2021]

⁷⁷ Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 140.

⁷⁸ Bu mühürlerin çoğu Jordanov tarafından bir makalede toplanmıştır. Bkz. Ivan Jordanov, "Sceaux des descendants du tsar Ivan Vladislav (1016-1018) à Byzance," *Archeologia*, C: 4 (1996), s. 7-22 (Makale Bulgarca, başlık ve özet Fransızcadır).

⁷⁹ Aaron (1050-1059) mührü için bkz. Gustave Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Ernest Leroux, Paris, 1884, s. 317; Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Aaron proedros, protostrator and doux (11th c.)", Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1410>, [Erişim Tarihi: 29.3.2021] [Basileios] Alousianos (1069-1070) mührü için

mühründe Aziz Theodoros'a yer veren "archontların archontu" Thathoul'un ismi de eklenmelidir. Barkourian'ın oğlu olan bu şahıs, İmparator I. Aleksios Komnenos döneminde Germanikeia (Maraş) birliklerine komuta etti.⁸⁰ Theodoros Bebaptismenos (Vaftiz Edilmiş) adlı bir *strategos*un Aziz Theodoros'u koruyucu aziz olarak seçmiş olması da aynı şekilde açıklanmaktadır.⁸¹ Bu şahsın Bebaptismenos adından dolayı, vaftiz edilerek Hristiyan inancına geçen ve imparatorluk hizmetine giren bir Müslüman olduğu düşünülmektedir. Bebaptismenos'un Theodoros'u vaftiz adı ve koruyucu azizi olarak seçen önemli biri olduğu tahmin edilmektedir. Görev yeri bilinmeyen bu şahsın bir sınır temasına komuta ettiği varsayılmaktadır. Bu bölgeyle bağlantılı ve Aziz Theodoros kültürüne sadık olan doğulu aristokratlardan Hamdoun,⁸² Vahan'ın oğlu Gregorios⁸³ ve Theodoros Roupenes⁸⁴ de bu listeye eklenebilir.

I. Alexios Komnenos döneminde Bizanslıların Anadolu'yu kısmî fethi mühürlerin ikonografisinde bazı izler bıraktı. İmparatorun kayınbiraderi İoannes Doukas, Türklere karşı mücadelede Bizans ordularının başkomutanı idi. İoannes Doukas, yakın zamanda Kütahya civarında bulunan bir kurşun mühür üzerinde *archestrategos* unvanıyla görünmektedir.⁸⁵ İoannes, I. Haçlı Seferi'nden (1096-1099) önce İzmir hâkimi Çaka Bey'e (Tzachas) karşı savaştı. Haçlılar, birkaç yıl sonra Dorylaion'da (Eskişehir) Selçuklu Türklerini mağlup edince (1097), İoannes, Bizans ordularını İzmir ile

Frigya'ya götürdü. Thrakesion Themasi'na *strategos* atandı.⁸⁶ 1080-1090 yıllarına tarihlenen İoannes Doukas mühürlerinden birinin ön yüzünde Aziz Georgios ve arka yüzünde Aziz Demetrios tasviri⁸⁷ 12. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen başka bir mühürde ise ayakta iki aziz Theodoros figürü göze çarpmaktadır.⁸⁸

Aziz Theodoros, Doğu'nun generalleri arasında doğu sınırını oluşturan eyaletlerdeki Edessa ve Melitene'de onurlandırıldığı için mi popülerdi yoksa Theodoros özellikle Armeniakon temasında konuşlandırılmış askerlerin koruyucusu olduğu için mi popülerdi? Cheynet'e göre, 11. yüzyılda bu birliklerin doğu sınırına doğru yer değiştirmeleri vesilesiyle, kültü yukarıda belirtilen bölgelerde yayılmış olmalıdır. Değişikliklerin Batı'dan Doğu'ya her zaman aynı yönde gitmediğini görmek ilginçtir. Anadolu'nun Selçuklu Türklerinin önlenemez ilerleyişi karşısında kaybedilmeye başladığı 11. yüzyılın sıkıntılı yıllarında başka bir üst rütbeli Bizanslı komutanın daha koruyucu azizini değiştirdiği görülmektedir. Aleksandros Kabasilas, 1078 yılında VII. Michael Doukas'a karşı başkaldırıp tahtı ele geçiren Nikephoros Botaneiates'in kendisine verdiği desteğin karşılığında en yüksek *protonobelissimos* onursal unvanıyla⁸⁹ ödüllendirildi.⁹⁰ Bu terfi öncesine ait mühürlerinde *nobelissimos* unvanıyla anılan Kabasilas'ın Aziz Michael figürünü, terfi sonrasında darp ettirdiği iki mühüründe ise Aziz Demetrios figürünü kullanması ilginçtir. Aziz Michael konusundaki tercihi,

bkz. Konstantopoulos, *Μολυβδόβουλλα*, no. 174. Alousianos'un kariyeri için bkz. Basile Skoulatos, *Le personnages byzantines de l'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Löven, 1980, s. 145-150 ve özellikle Andrew. F. Stone, "The Grand Heteriarches John Doukas", *Byzantion*, C: 69 (1999), s. 145-164; Het'oum'un oğlu Theodoros (1095-1097) hakkında bkz. Urfali Mateos, s. 161-163.

⁸⁰ Christies (Live Auction 1199) (25 Mayıs 1999) (*The Zacos Collection of Byzantine Seals*, part II, et al.), mühür no. 128-129; "Thathoul Pakourianos, protonobelissimos and archon of the archontes (c.1100)", <https://www.christies.com/en/lot/lot-1532186> (yayınlanmamış) ve <https://www.christies.com/en/lot/lot-1532187> [Erişim Tarihi: 29.3.2021]. İkinci mühür için bkz. Jean Claude Cheynet, "Thathoul, archonte des archontes" *Revue des Etudes Byzantines*, C: 48, Paris 1990, s. 233-242. Aynı mühürler daha önce de Spink Müzayede Evi Satış Kataloğunda satışa sunulmuş görünmektedir. Bkz. Spink (Auction 132) (May 1999), no. 128 ve no. 129; Cheynet, "La Culte de St. Theodore," s. 143, not. 31.

⁸¹ Bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore," s. 144, not. 32. Bu mühür, sonuncu kez SixBid - Numismatic Naumann birkaç kez açık artırmada satıldı. Bkz. SixBid - Numismatic Naumann (Auction 99) (7 February 2021), no. 849; "Theodoros Bebaptismenos, spatharios, hypatos and strategos (ca. 11th c.)", https://www.sixbid.com/ent_auction_information.html/numismatic-naumann/8143/byzantine-coins/6702519/byzantine-lead-seals-theodoros-bebaptismenos [Erişim Tarihi: 29.3.2021]

⁸² Werner Seibt, *Byzantinische Bleisiegel als Quelle die historische Geographie: Chancen und Probleme: Byzanz als Raum, zu Methoden und Inhalten der historischen Geographie des östlichen Mittelmeerraumes* (ed. Klaus Belke - Friedrich Hild - Johanne Koder - Peter Soustal), (Veröffentlichungen der Kommission der Tabula Imperii Byzantini 7), Viyana 2000, s. 180. Cheynet'e göre, Bibliothèque Nationale (Cabinet des Medailles kısmında)deki eski Zacos koleksiyonunda bulunan ve ön yüzünde Aziz Theodoros Stratelates figürü ve arka yüzünde Hamdoun (oğlu?) Hamdoun'dan (*vestarches* ve *strategos* olarak) bahseden mühür, Werner Seibt'in bahsettiği şahısla aynı olabilir. Tarihçi, bu noktada Kilikya'dan Suriye'nin kuzeyine geçiş kontrol eden en önemli kalelerden birinin adının Teil Hamdoun (şimdi Toprakkale) olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore," s. 144, not. 33. Bu kale için ayrıca bkz. Hansgerd Hellenkemper - Friedrich Hild, *Tabula Imperii Byzantini*. C: 5. *Kilikien und Isaurien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2004, s. 445-447.

⁸³ Spink (Auction 132) (May 1999), no. 131; Bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore," s. 144, not. 34; Christies (Live Auction 1199) (25 May 1999) (*The Zacos Collection of Byzantine Seals*, part II, et al.), mühür no. 115; "Gregory, vestes, son of Vahan (2nd half of 11th c.)", <https://www.christies.com/lot/lot-gregory-vestes-son-of-vahan-second-half>

1532173/?from=salesummary&intObjectID=1532173&lid=1&ldp_breadcrumb=back [Erişim Tarihi: 29.3.2021]

⁸⁴ Valentina Sandrovskaja, "Neskol'ko vizantijskih pecatej iz kollekcij Ermitaza (iz istorii armjanovizantijskih otosenij XI-XII)," *Actes du XIVe Congres international des Etudes byzantines* 3, Bükreş 1976, s. 219-225. CNG Classical Numismatic Group, LLC; (Katalog no. 216), mühür no. 549; "Theodore Roupenes. Protonobelissimos, 12th c.", <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=148407> [Erişim Tarihi: 29.3.2021]

⁸⁵ Nilgün Elam, "Hüseyin Dalkılıç Özel Koleksiyonu'ndan Sekiz Adet Bizans Kurşun Mührü (Kütahya)" içinde: *Kütahya Müzesi 2016 Yıllığı*, Ankara, 2017, s. 336-341, no. 2.

⁸⁶ İoannes Doukas'ın kariyeri için bkz. Skoulatos, *Personnages*, 145-150; Stone, "John Doukas", s. 145-164; Valentina S. Sandrovskaja, "Die Funde der byzantinischen Bleisiegel in Sudak", *Studies in Byzantine Sigillography*, C: 3 (1993), s. 94-95; Cheynet, "La Culte de St. Theodore," s. 144, no. 36.

⁸⁷ Werner Seibt, *Die Bleisiegel in Österreich*. C: 1. *Kaiserhof* (Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik II/1), Viyana, 1978, no. 39. Mührün okunuşu Alexandra Wassiliou tarafından düzeltilti. Bkz. Alexandra Wassiliou, *Metrisches Legenden auf Byzantinischen Siegeln Österreichisches Sammlungen* (Doktora Tezi), Viyana Üniversitesi, Viyana, 1998, no. 1.1.14; Cheynet, "La Culte de St. Theodore," s. 144, no. 37.

⁸⁸ Stavrakos, *Bleisiegel*, no. 68; Cheynet, "La Culte de St. Theodore," s. 145, no. 38.

⁸⁹ Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Alexander Kabasilas (?), protonobelissimos (11th/12th c.)" Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.2025/view> [Erişim Tarihi: 30.3.2021]

⁹⁰ Anna Komnena'nın verdiği bilgiler sayesinde Aleksandros Kabasilas'ın kariyeri izlenebilmektedir. İmparatorluğun doğu ordusunun önde gelen simalarından biri olan bu genç komutan, III. Nikephoros Botaneiates'in iktidara gelmesine büyük katkı sağladı. III. Nikephoros Botaneiates, imparator olunca onu Skopje (Üsküp) *douxu* olarak atadı. General Aleksios Komnenos, 1081 yılında Botaneiates'i tahttan indirdiğinde bile Aleksandros Kabasilas, parlak kariyerine devam etti. I. Aleksios Komnenos'un bizzat yönettiği Dyrakkheion (Draç) savaşına Thessalialıların komutanı (Makedonia *strategosu* veya *douxu*) olarak katıldı. 1108 yılında Norman savaş şefi Bohemond'e karşı savaşması hala aktif görevde olduğunu göstermektedir. III. Nikephoros Botaneiates zamanında İzmir'in Türk beyi Çaka'yı tutsak alması, Aleksandros Kabasilas'ın 1081 yılından önce Doğu'da da görevlendirildiğini göstermektedir. Bkz. Anna Komnena, s. 126.13-15, 397.45, 403.23-24. Bu bilgiler hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Skoulatos, *Personnages*, s. 11-12; Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 146, no. 43 ve 44.

kendisinin ya da ailesinin kökeninin dayandığı Phrygia Pakatiana bölgesindeki Chonai (Honaz)'ın Aziz Michael kültürünün merkezi olmasıyla ilgili olmalıdır.⁹¹ *Protonobelissimos* unvanıyla anıldığı mühürlerde ise Aziz Demetrios figürünü tercih etmiş görünüyor. Cheynet'ye göre, bu ikonografik değişiklik, III. Nikephoros Botaneiates tarafından terfi ettirilip Aziz Demetrios kültürünün baskın olduğu Batı ordusunda görevlendirilmesiyle ilgili olmalıdır.⁹² Bizanslıların yabancılara bahsettiği *proedros* unvanıyla onurlandırılan İzmir hâkimi Çaka Bey'in de III. Nikephoros Botaneiates tarafından *protonobelissimos* unvanı verilerek terfi ettirildiği bilinmektedir.⁹³

Jean Claude Cheynet'ye göre Aposachles'in ikonografik seçimi onun hem imparatorluğun doğusuna ve hem de batısına dayanan çift kökenli oluşunun bir göstergesidir. Aposachles ve Ermeni rahipler, II. Basileios döneminde çoğunlukla Doğu kökenli ailelerden gelen ve bir süre hizmet ettikleri Batı arazisinde görev yapan meslektaşlarının tam tersini yaptılar. Doğuya dönmeye karar verdiklerinde, 11. yüzyılda yerel halk ve doğu sınırında konuşlanmış askerler arasında tek başına popüler olmuş gibi görünen Aziz Theodoros'un himayesine girdiler. Aziz Theodoros kültü imparatorluğun doğusundaki tek kült değildi; Doğu eyaletlerinde Aziz Georgios kültüne yanı sıra Aziz İoannes Prodromos kültüne olan daha az yerel boyutta bir bağlılığın olduğu kanıtlanmıştır. Erken Bizans döneminde Suriye ve Filistin'e yerleştirilen ordu birliklerinin Filistin'deki Diospolis'te şehit olan Aziz Georgios'u koruyucu aziz olarak tercih ettiği, Armenia bölgesine yerleştirilen askerlerin ise daha çok Aziz Theodoros'u tercih etmesi doğaldır. Armeniakon Theması kurulduğunda themaya bağlı askerlerin Armeniakon bölgesine yerleştirildikleri sırada keşfettileri Aziz Theodoros kültürünü benimsemiş olmaları da çok olasıdır. Bununla birlikte, 11. yüzyılın sonunda, Aziz Theodoros kültü, güçlü Bizans etkisi altında kalan bölgelerde baskın hale geldi.⁹⁴ Cheynet'ye göre bu gözlemler, genel olarak bir mühür üzerindeki ikonografik seçimin yalnızca mühür sahiplerinin bireysel tercihlerine, hatta mensup oldukları ailelerin tercihlerine bağlı olmadığını, özellikle komuta edecekleri askerlerin en sevdikleri azize bir ayrıcalık

vermekten çekinmeyen bazı komutanların başka etkilere de maruz kaldığını gösteriyor gibi görünmektedir. Bu konuda, Bizanslı komutanlar, koruyucu azizlerini sık sık mühürlerinin sağına yerleştiren piskoposlara nazaran aynı tavrı çok daha az sıklıkta sergilediler. Bu örnekler, generalleri sık sık adamlarıyla birleştiren manevi bağların gücünü de göstermektedir.⁹⁵

Birbirine yaklaşık 107 km. uzaklıktaki Sivas ile Tokat arasında bir yerde bulunduğunu tahmin ettiğimiz Tokat mührü, Aposachles'in Sebasteia *douxu* iken *nobelissimos* unvanı verilerek terfi ettirildiğini göstermektedir. Aposachles'in *magistros* unvanını taşıdığı mührünün üzerindeki Aziz Demetrios figürü, onun kariyerine bu azizin kültürünün güçlü olduğu Batı'da bir *strategos* olarak başladığını, kariyerinin sonraki safhalarında ise özellikle Sebasteia *douxu* olarak atandıktan sonra mühürlerindeki ikonografiye doğu ordusunda özellikle popüler olan Aziz Theodoros'u koruyucu azizi olarak eklediğini göstermektedir.

Mührün üzerinde garip bir konumda açılmış olan delikle ilgili olarak birkaç söz söylemek gerekirse; mührün bir madalyon olarak kullanılmak istenmesi durumunda tasvir edilen önyüzdeki kutsal figürler baş aşağı görüneceğinden ve arka yüzdeki yazıt tersten görüneceğinden mührün "amulet (Yun. φυλακτό, sahibine koruma sağladığına inanılan muska)" olarak kullanılmış olma ihtimali ortadan kalkmaktadır.⁹⁶ Bu durum, mührü bulan ve boynuna asarak taşıyan kişinin okuma yazma bilmediğini düşündürmektedir. Bir diğer olasılık ise Zacos koleksiyonundaki bir mührüde öne sürülen teoriye uygun olarak mührün eşlik ettiği belgenin alıcısının mührün bağlı olduğu kordonu kestikten sonra, onu tekrar belgeye bağlamak istediğinde daha iyi bir yol bulamadığında bir delik açmaktan başka bir yol bulamadığı yönündedir.⁹⁷

Aposachles, Atom ve Konstantinos Senachereim⁹⁸ kardeşlerin mühürleri birbirine çok benzer olduğundan aynı elden çıkmış gibi görünmektedir. Ailenin bilinen diğer üyelerinden bahsetmek gerekirse, yine sigillografik verilere göre, İoannes Senachereim'in bir

⁹¹ Aleksandros Kabasilas'ın Foff koleksiyonunda henüz yayınlanmamış iki adet mührü (no. 2025 ve no. 3109) bulunmaktadır. Kötü durumdaki bu iki mührüdeki yazıt ancak yan yana getirildiğinde okunabilmektedir. Bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 146, not. 42. Dumbarton Oaks koleksiyonunda bu şahsa ait (birbirine benzer) iki mühür bulunmaktadır. Bkz. Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Alexander Kabasilas, nobellissimos (11th c., 2nd half)" Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.705>, ve Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Alexander Kabasilas, nobellissimos (11th c., 2nd half)" Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020; <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.3098> [Erişim tarihi: 27.03.2021].

⁹² Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 147.

⁹³ Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 146.

⁹⁴ Konstantinopolis'in Sphorakios (Vefa) semtinde Aziz Theodoros'a adanan ünlü kilise bu kültürün başkente de yayıldığını göstermektedir. Bkz. Raymond Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, 1ere partie. *La siège de Constantinople et la patriarchat œcuménique. III. Les églises et les monastères*. 2nd edition, Institut français d'études byzantines, Paris, 1962, 152-153; Cheynet, bu kült bunun dışında imparatorluk geneline de yayıldığı için mühründe Aziz Theodoros figürüne yer veren bir 11. yüzyıl Bizans askerinin doğu sınırına bağlı olmadığına da dikkat çekmektedir. Bkz. Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 147, not. 46.

⁹⁵ Cheynet, "La Culte de St. Theodore", s. 148, not. 47.

⁹⁶ Literatürde "amulet pendants" olarak tanımlanan ve bu amaçla kullanılan Bizans kurşun mühürlerine örnek olarak bkz. John A. Cotsonis, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*,

Anonymous, with Bilateral Religious Imagery, C: 7, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 2020, no. 1.1 (BZS.1955.1.1760), no. 1.3 (), no. 15.25 ve no. 16.19; Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals "Anonymous (6th-7th c.)", <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.1760/view> Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, [Erişim Tarihi 30.03.2021]; Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals "Anonymous (11th c.)", <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.2356/view>, Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, [Erişim Tarihi 30.03.2021]; Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals "Anonymous (11th c., 2nd half)", <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.3647/view>, Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, [Erişim Tarihi 30.03.2021]; Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals "Anonymous (11th c., 2nd half)", <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.1812/view>, Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, [Erişim Tarihi 30.03.2021]; Ayrıca bkz. Olga Karagiorgou, "Περὶ ἀλφαριθμητισμοῦ, ἀιρέσεων, εἰκονογραφίας καὶ πολιτικῶν φιλοδοξίων στὰ μολυβδόβουλλα τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη (περίτου 1001/2-1081)", *Byzantina Symmeikta*, C: 18 (2008), figür 5.3 (yan yana iki delikli). Nikephoros Botaneiates, proto-proedros ve Peloponnessos ve Hellas douxu. Özel koleksiyon [Münz Zentrum (Auction 94) (13-15. 05. 1998), no. 942].

⁹⁷ Benzer örnekler için bkz. George Zacos-Alexander Vegler, *Byzantine Lead Seals*, C: 1, J. J. Augustin, Basel, 1972, no. 51a-b, s. 46.

⁹⁸ Bkz. dipnot 108.

kızı ya da ailenin uzun süre önce imparatorluğa intisap eden bir Ermeni ile evlenen bir kızı vardı. 11. yüzyıla ait bir mühür, bu kadının hem annesinin (Senachereim) hem de babasının aile ismini (Kourtikios) taşıyan bir çocuk dünyaya getirmiş olabileceğini göstermektedir.⁹⁹ Harvard Art Museums'a bağlı Arthur M. Sackler Museum koleksiyonunda bulunan ve ailenin kadın üyelerinden Zoe Senacherina'ya ait (12. yüzyılın başlarına tarihlenen) bir mühür bulunmaktadır.¹⁰⁰ Bulgaristan'da özel bir koleksiyonda bulunan (1060 ila 1090 yılları arasına tarihlenen) ve ailenin kurucusu İoannes Senachereim ile aynı adı taşıyan bir şahsa ait bir mühür daha mevcuttur.¹⁰¹ Söz konusu sigillografik materyal, ailenin 11. yüzyıl sonu ile 12. yüzyıl başında varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Valentina Sandrovskaja, ayrıca Senachereim ailesinin kurucu atası İoannes Senachereim'in çağdaşı olan ve Bizans ordusunda *strategos* olarak hizmet ettiği anlaşılan Sebatas adlı şahsa ait bir mühür yayınladı.¹⁰²

Aile mensuplarına ait mühürlerde eski Vaspourakan kralı Senachereim Artzouni/Arkrouni'nin ilk ismi, yabancı soydan gelen birçok Bizanslı ailenin izlediği geleneğe uygun olarak babadan oğula geçen bir aile ismi olarak kullanıldı.¹⁰³ İlginç olan nokta, üçüncü ve sonraki nesilde karışıklığı önlemek için Senachereim isminin aile ismi olarak sülalenin sadece bir kolunda devam etmiş olmasıdır. İmparatorlukta çok yaygın olduğu üzere, babalarının ilk ismini tekrar kullanamayan Konstantinos'un çocukları, Senachereim ismine aile ismi olarak sahip çıktılar. Diğer yandan Bizans sosyetesindeki yabancı soydan gelen ailelerin izlediği geleneğe uygun olarak,¹⁰⁴

Senachereim'in bir diğer oğlu olan Atom'un soyundan gelenler de babalarının ilk ismini aile ismi (Atouemes) olarak kabul ettiler. Aposachles, çocuksuz öldüğünden onun nesli devam etmedi. Bir diğer ilginç nokta, eski Vaspourakan kralı İoannes Senachereim'in aile ismi olan Artzouni /Arkrouni isminin görmezden gelinerek kullanılmamasıdır.¹⁰⁵

Aposachles'in kaç yıl Sebasteia'nın idarecisi olduğu ya da ölüm tarihi bilinmemektedir. Urfalı Mateos'un anlatısına bakılırsa, Anion'un eski kralı II. Kakikios öldürüldüğünde (1079/1080) Atom ve Aposachles kardeşler hâlâ hayattaydı.¹⁰⁶ Senachereim ailesi, Türklerin Malazgirt Savaşı'ndan sonraki batı yönünde devam eden Selçuklu fetihleri sırasında kesin olarak bilinmeyen bir tarihte Sebasteia'daki statüsünü kaybetti. Bu olay, Sebasteia ile çevresinin ve daha geniş anlamda Kapadokya'nın [Neocaesarea (Niksar) – Caesarea (Kayseri)] Danişmend Gazi tarafından fethedildiği 1075-1085 yılları arasında gerçekleşmiş olmalıdır.¹⁰⁷

Senachereim ailesi gibi aristokratik aileler, Türk ordularının Sebasteia'ya karşı ilerleyişi karşısında tutunamadı. Sigillografik materyalin de kanıtlaştığı üzere, bu aileler, 11. yüzyılın sonundan önce Bizans İmparatorluğu'nun batı bölgelerine yerleştirildiler. İoannes Senachereim'in en küçük oğlu Konstantinos'a ait iki mührün Bulgaristan'da bulunması, ailenin ilgisinin ve çıkarlarının 1071 sonrasında bilinmeyen bir tarihten itibaren batıya yönelmiş olduğunu kanıtlar. 11. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen bu mühürler sayesinde Konstantinos'un *proedros* unvanını taşıdığını öğrenmekteyiz.¹⁰⁸ Amerikan Nüvizmatik Cemiyeti'nde (Newell

⁹⁹ (İstanbul Arkeoloji Müzeleri, no: 1198) Bkz. Cheynet, "Tziliapert-Sébastè", s. 222, not. 49.

¹⁰⁰ (Thomas Whittemore bağışı. 1951.31.5.2665) Vitalien Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*. C: V/2. *L'Église*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1965, no. 1477 (11. yüzyılın sonuna tarihleniyor); Seibt, "The Sons", no. Fogg 2665.

¹⁰¹ Ivan Jordanov, *Corpus*, C: 2, no. 647; Ivan Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, C: 3/2, *Text and Illustrations*, Bulgarian Academy of Science, National Institute of Archaeology with Museum, Sofia, 2009, no. 2036; Ayrıca bkz. Alexandra Wassiliou-Seibt, *Corpus der Byzantinischen Siegel Mit Metrischen Legenden*. Teil 2: N – Sphragis, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 2016, no. 1920.

¹⁰² (Hermitage Müzesi koleksiyonu, no. M-2213). Valentina S. Sandrovskaja, "Neisvestnyj pravitel Servii", *Anticnaja drevnost' i srednie veka*, C: 39 (2009), s. 209-218; Valentina S. Sandrovskaja, "Pečat's portretom Grigorija Prosvetitelja (Lusavorica) XI v", A. Ju. Dvornicenko (ed.), *Problemy social'noj istorii i kul'tury, Srednich Vekov i rannego Novogo vremeni*, C: 8 (2010), s. 144-160; Mühür hakkındaki değerlendirme için bkz. Seibt, "The Sons", s. 129-130.

¹⁰³ Jean Claude Cheynet, "Du prénom au patronyme: Les étrangers à Byzance (Xe-XIIe siècles)", *La société byzantine. L'apport des sceaux*, Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, Paris, no. 29.

¹⁰⁴ Savaşta esir düşerek ya da kendi istekleriyle Bizans imparatorlarının hizmetine girerek unvan ve makam sahibi olan yabancı kökenli atalarının ilk ismini "aile ismi" olarak benimseyen Bizanslı aristokratların varlığı bilinmektedir. Bunların arasında Norman, Bulgar ve Türk kökenli aileler de bulunmaktadır. Bizanslı tarihçi Niketas Choniates'e bakılırsa, daha İsaakios Komnenos (1057-1059) zamanında pek çok Türk Bizans ordusunda istihdam edilmeye başlandı. Anna Komnena'nın dedesi İoannes Komnenos zamanında Bizanslıların eline esir düştüğünden ve aynı yaşta olduğu (I.) Aleksios Komnenos ile birlikte büyütüldüğünden bahsettiği Tatikios (Tetik) buna iyi bir örnektir. Tatikios'tan bahseden ilk Bizanslı tarihçi Nikephoros Bryennios'tur. Bkz. Nicéphore Bryennios, *Histoire*, ed. Paul Gautier, Byzantion, Brüksel, 1975, s. 287-289; Anna Komnena, s. 126.16-127.20: "[ὁ Τάτικος (Tetik) οὐκ ἐλευθέρως μὲν ὦν τῆς ἐκ προγόνων· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Σαρακηνὸς ὦν ἐκ προνομίης περιήλθε τῷ πατρὸς ἐμῷ πάππῳ Ἰωάννῃ τῷ Κομνηνῷ (özgür olmayan bir aileden gelmiş bulunmasına rağmen, onun (Tatikios'un) babası, bir Sarakēnos (Türk) idi; baba tarafından dedem (olan) İoannes Komnenos'un eline düşmüştü)]." Atalarının ilk ismini aile adı

olarak benimseyen ve Bizans elit sınıfı içindeki yer alan Türk kökenli aileler için bkz. Rustam Shukourov, *Byzantine Turks (1204-1461)*, Brill, Leiden, 2016, s. 245, 277, not. 155, 368; Norman kökenden gelen Petraliphas, Rogerios (Raoul) - Rhalles gibi Bizanslı aristokratik aileler için ayrıca bkz. Anna Komnena, s. 48.30, 48-50; 395.63-65; *Nicetae Choniatae Historia*, ed. Ioannes A. van Dieten, Walter de Gruyter, Berlin, 1975, s. 83.81-82, 84.10-11, 451.71; Raymond Janin, "Les Francs au service des Byzantins," *Revue des Etudes Byzantines*, C: 157 (1930), s. 61-72, özellikle 68, 70, not. 4 ve 7; Mihail D. Sturdza, *Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, 2^e ed., s. Chez l'auteur, Paris 1999, s. 383; Antonio Carile, "Partitio terrarum imperii Romaniae" *Studi Veneziani*, C: 7 (1965), s. 219; Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμῆς, *Ανάλεκτα Ἱεραρολογίας Σταχυολόγιας*, C: 2, Harrasowitz, St. Petersburg-Leipzig, 1894, s. 367; Lucien Stiernon, "Notes de titulature et de prosopographie byzantines. A propos de trois membres de la famille Rogerios (XIIe siècle)", *Revue des études byzantines*, C: 22 (1964), s. 195-196.

¹⁰⁵ Cheynet, "Tziliapert-Sébastè", s. 225.

¹⁰⁶ Urfalı Mateos, s. 145. Ani kralı Gagik, Bizans mühürlerinde Anionlu Kakikios (Κακίκιος Ἀνιώτης) olarak anılmaktadır. Bkz. Werner Seibt, "Gagik II", s. 159-168; Cheynet – Theodoridis, *Sceaux*, no. 6-7; Seibt, "The Sons", s. 122.

¹⁰⁷ *Le Geste de Melik Danişmend. Étude critique du Danişmendnâme. Introduction et traduction*, ed. Irène Mélikoff, C: 1, Adrien Maisonneuve, Paris, 1960, s. 71-72, 104-105; Ayrıca bkz. Αλέξιος Σαββίδης, *Οι Τούρκοι και Βυζάντιο. Α'. Προ-Οθωμανικά φύλα στην Ασία και στα Βαλκάνια*, Atina, 1996, s. 136-138. Danişmendliler için bkz. Joseph Laurent, "Danichmendites, Sur les emirs Danichmendites jusqu'en 1104", *Mélanges offerts à M. Nicolaus Iorga*, J. Gamber, Paris, 1933, s. 499-500; Mükrim H. Yinanç, *Türkiye Tarihi. Selçuklular Devri. 1. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 89-90; Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey. A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History*, c. 1071-1330, Sidgwick and Jackson, Londra, 1968 (reprint *La Turquie pré-ottomane*, Divit, Paris, 1988), s. 82-86, 89-106; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, C: 1, Kir. M. Pázmány Péter tudományegyetemi görög filológiai intézet, Budapest, 1942, s. 310, C: 2, Akademia Verlag, Berlin, Berlin, 1958, s. 298; Irène Mélikoff, "Danişmendids", *Encyclopedia of Islam*, C: 2, 2nd edition (1991), s. 110-111.

¹⁰⁸ Dumbarton Oaks koleksiyonunda (BSZ1955.1.3294) bulunan ve Konstantinos'un *proedros* unvanıyla anıldığı mührün iki kopyası

koleksiyonu, no. 15847) bulunan bir başka mühür, Konstantinos'un *kouropalates* onursal unvanı ve *doux* makam unvanı verilerek terfi ettirildiğini¹⁰⁹ göstermektedir.

Senachereim ve Atouemes aileleri, Komnenos Hanedanı devrinde (1081-1185) Bizans aristokrasisindeki varlıklarını sürdürdü. Senachereim ailesi mensuplarının izi Palaiologos Hanedanı (1258-1453) dönemine kadar sürülebilmektedir. Michael Atouemes (*sebastos* unvanıyla) ve Nikephoros Atouemes'in yazılı kaynaklara yansımaları isimlerini bu döneme ait mühürleri sayesinde öğrenebiliyoruz.¹¹⁰ Theodoros Senachereim'in İmparator I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) yakın arkadaşı (*oikeios*) olması ailesinin hanedan nezdindeki saygınlığını koruduğunu göstermektedir. Bu bilgi, Theodoros Senachereim'in imparator tarafından Athos Dağı'ndaki (Aynaroz) Ksenophon manastırının onarımını denetlemek için gönderildiğinden bahseden Mayıs 1089 tarihli bir belgeden gelmektedir.¹¹¹ Ayrıca bu şahsa ait olduğu düşünülen iki mühür de bulunmuştur.¹¹² Ailenin adını taşıyan (rahibe Senacherina'nınki ile birlikte) bir mühür,¹¹³ günümüze kadar ulaşmıştır. Bulgaristan metropoliti Theophylaktos'un Korfu metropolitine yazdığı bir mektupta ilk adını yazmayıp sadece aile ismini verdiği (Senachereim) bir yetkili¹¹⁴ ve Theodoros adını taşıyan bir başkası İmparator I. Aleksios Komnenos'un yakın çevresindeki kişilerin arasında görünmektedir.¹¹⁵ Bu şahıslar, yeni mühürler keşfedilinceye kadar ailenin prosopografik listesine ekleyebildiğimiz son mensuplardır.

Sonuç

Giresun Müzesi'nde Aposachles'in *kouropalates* unvanıyla, Tokat Müzesinde ise terfi ettikten sonraki döneme ait *nobilissimos* unvanıyla anıldığı iki mühür İoannes Skylitzes ve Urfalı Mateos gibi Ortaçağ tarihçilerinin bu Ermeni prensinin Bizans idaresiyle inşili

çıkışlı bir seyir izleyen ilişkileri olduğu yönündeki anlatılarına rağmen Sebasteia Themasındaki idarecilik konumunu koruduğunu göstermektedir. Aposachles'in Giresun ile Sivas arasında bulunduğunu tahmin ettiğimiz *kouropalates* mührüne dayanarak ona bu unvanın X. Konstantinos Doukas ya da VII. Michael Doukas döneminde verildiğini varsayıyoruz. Birbirine yakın coğrafyalardaki Tokat ile Sivas arasında bulunduğunu tahmin ettiğimiz *nobilissimos* mührünü ise III. Nikephoros Botaneiates ya da I. Aleksios Komnenos dönemlerinde kullandığını düşünüyoruz. Aposachles ile kardeşlerinin Sebasteia Theması'nda idarecilik yaptığı dönemde bu görevde bulunmuş *doux*lara ait mühürlerin henüz ele geçmemiş olması dolayısıyla bu iki mühür, Bizans idaresinin Aposachles'i saf dışı bırakmayıp aksine onu daha yüksek unvanlarla onurlandırarak themanın *douxu* konumunda bıraktığını kanıtlamaktadır. Ayrıca, Bizans imparatorlarının Aposachles'in şahsında Ermeni prenslerine disiplinsizliğiyle ünlü Ermeni ahaliyi zapt u rapt altına alma ve önlenemeyen Türk ilerleyişi karşısında bölge üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırma konusunda ne kadar büyük bir önem atfettiğini göstermektedir.

Terimler Sözlüğü

Domestikos tōn scholōn (δομέστικός τῶν σχολῶν), saray muhafız alayının komutanı ve imparatorun yokluğunda tüm ordunun komutanı idi. 10. yüzyıldan itibaren iki domestikos tōn scholōn bulunuyordu. İlk imparatorluğun Doğu (Ανατολής), ikincisi Batı (Δύσεως) kısmındaki ordusunun komutanı idi. Topoteretes ve komes domestikosun astı olan komutanlardı. İkinci tip domestikos ise komesin astı olan bir görevliydi. 11.-12. yüzyıllarda megas domestikos (μέγας δομέστικός), domestikos ton scholonun yerini aldı. 14. yüzyılda sarayda verilen ziyafetlerde imparatora hizmetten sorumlu görevlilere bağışlanan onursal bir unvana dönüştürüldü.¹¹⁶

Doux (δοῦξ), 10. yüzyılın ilk yarısına dek *domestikos tōn scholōn* (δομέστικός τῶν σχολῶν) gibi yüksek rütbeli subaylara verilen bir unvandı. Daha sonraki dönemlerde imparatorluğun profesyonel

Bulgaristan'da bulundu ve Jordanov tarafından yayımlandı. Bkz. Ivan Jordanov, "Pecati na vizantiiski sanovnici ot armenski proizchod, namerini v Bulgaria [Ermeni Kökenli Bizanslı Onursal Unvan Sahiplerine Ait (Bulgaristan'da Ele Geçen) Mühürler]," *Antičnaja drevost'i srednie veka*, C: 31 (2000), s. 150; Cheynet, "Tziliapert-Sébastè", s. 222, not. 43, s. 225-226.¹⁰⁹ İki mühür için bkz. Cheynet, "Tziliapert-Sébastè", s. 223. Ayrıca bkz. Jordanov, "Pecati", s. 150; Jordanov, *Corpus*, C: 2, no. 648 ve 649, s. 372 (özel koleksiyon). Dédéyan, Konstantinos Senachereim'e (Ermeni kaynaklarında Konstandin) Konstantinopolis'te *vestes* unvanının verildiğini ileri sürmektedir. Bkz. Dédéyan, "Immigration," s. 66-67. Ancak Konstantinos'tan «vest» (vestēs) olarak bahseden Ermeni kaynakları dışında bildiğimiz hiçbir yazılı kaynakta böyle bir bilgi yoktur. Garsoïan, Konstantinos'tan *Monembasia Kroniğinde* vestes olarak bahsedildiğini iddia ediyor ki bu doğru değildir. Görünen odur ki yine de Konstantinos'a yukarıda bahsi geçen *proedros*, *kuropalates* unvanların önce daha düşük seviyedeki "vestes" unvanı verilmişti. En büyük ağabeyi David (Δαυίδ) e çok daha önceden *magistros* ve sonra *vestes* unvanları verilmişti. Bkz. Cheynet, "Tziliapert-Sébastè", s. 223, not. 702; Λεβενιώτης, *Πολιτική κατάρρευση*, s. 137, not. 702; Seibt, "The Sons", s. 121.

¹¹⁰ Michael Atouemes mührü için bkz. Seibt – Zarnitz, *Kunstwerk*, no. 3.2.8; Cheynet – Theodoridis, no. 24; Yine *sebastos* unvanıyla anılan Nikephoros Atouemes için bkz. Cheynet – Theodoridis, *Sceaux*, no. 25; Aynı adı ve unvanı taşıyan başka bir aile üyesine ait mühür için bkz. Seibt, *Bleisiegel*, no. 174. Cheynet – Theodorides, bir mühürde (1c, no. 23) *sebastos* ve *koiastor* unvanıyla anılan Michael'in aile adının Atouemes değil Atzymes olarak okunması gerektiğini, söz konusu şahsın Atouemes ailesiyle bir ilişkisinin olmadığını öne sürmektedir. Bkz. Jean Claude Cheynet - Dimitri Theodoridis, *Sceaux*, no. 23 ve 25. Seibt ise, bu görüşe karşı çıkarak mühürdeki aile isminin Atouemes olarak okunması gerektiğini savunmaktadır. Bkz. Seibt, "The Sons", s. 122, not. 14; Başka bir Nikephoros Atouemes mührü için bkz. Seibt, *Bleisiegel*, no. 174.

¹¹¹ *Actes de Xenophon (Archives de l'Athos XV)*, ed. Denise Papachryssanthou, Paris 1986, no. 1 (1089), 71.66 ve 75. 11. yüzyıl sonu. Bu 11. yüzyılın sonları.

Senacherim, Ochrid başpiskoposu Theophylaktos'un ykl. 1094/5 yılında şikâyetçi olduğu üst düzey mali bir görevli de olabilir. Bkz. Ochrid başpiskoposu Theophylaktos, *Theophylact of Ochrid: Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*, ed. Margreth Mullett, Aldershot 1997, mektup no. 77, s. 130). Bu ailenin başka bir üyesi olan Aposachles Senacherim'in *kouropalates* unvanını taşıdığı mührü günümüze kadar ulaştı: (*The George Zacos Collection of Byzantine Lead Seals 2 Auction 135 Spink Catalogue*, (25 May 1999), no. 121). Cheynet, bu mührün II. Basileios döneminde Bizans'a göç eden Senacherim'in oğullarından Aposachles'e ait olduğunu ileri sürdü. Bkz. Jean Claude Cheynet, "La patricienne à ceinture une femme de qualité, dans Au cloître et dans le monde. Femmes, hommes et sociétés (ixe-xve siècle)", *Mélanges en l'honneur de Paulette l'Hermite-Leclercq* (éd. Patrick Henriet – Anne Marie Legras), Paris 2000, s. 182; Holmes, *Basil II*, s. 210, not. 93.

¹¹² Atina Nüvizmatik Müzesi, mühür no. 690. Bkz. Christos Stavrakos, *Bleisiegel*, no. 248; Ayrıca bkz. Alexandra Kyriaki Wassiliou Seibt, *Corpus*, C: 1, no. 894. Yakın tarihte Bulgaristan'da ele geçen [şu anda Moskova'da özel bir koleksiyonda (M-808) bulunan] ve Theodoros Senachereim'in 1080–1090 yılları arasında tarihlenen ve *proedros* unvanıyla görüldüğü mühür için bkz. Nikolay A. Alekseienko - Valeriy P. Stepanenko "Senachereim in Byzance: New Seals of Theodoros Senachereim from Bulgaria," *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4. Istoriya. Regionovedenie. Mezhdunarodnye otnosheniya [Science Journal of Volgograd State University. History. Area Studies. International Relations]*, C: 25 (2020), no. 6, s. 142-149.

¹¹³ Laurent, *Corpus*, C: V/2, no. 1477 (11.-12. yüzyıla tarihleniyor); Cheynet, "Tziliapert-Sébastè", s. 225, not. 52.

¹¹⁴ *Theophylacti Achridensis epistulae, introduction, texte, traduction et notes* par Paul Gautier, Selanik, 1986, mektup no. 77.1.22. Ayrıca bkz. Cheynet, "Tziliapert-Sébastè," s. 225, not. 53.

¹¹⁵ *Actes de Xenophon*, Acte no. 1 (1089), 71.66 ve 75; Cheynet, "Tziliapert-Sébastè," s. 225, not. 54.

¹¹⁶ Oikonomides, *Listes*, s. 321-330; *ODB*, C: 1, s. 1329-1330.

birliklerine (*tagma*) komutanı olan *strategosun* (general) astı olan sınır birlikleri komutanına verilen bir unvana dönüştü. 11. yüzyıla gelindiğinde *doux strategosun* yerini aldığından önemi arttı. *Topoteretes* unvanını taşıyan ve astı konumunda bir subay yardımcısıydı. *Doux*'un astı *topoterētēs* (τοποτηρητής) unvanını taşıyan komutan idi.¹¹⁷

Katepanos (κατεπάνος), X.-XI. yüzyıllarda ordudaki yüksek rütbeli komutanlara verilen unvandı. Derece olarak *strategos* ve *doux*'lara eşitti. İtalya'daki Bizans arazisinde askerî bölgelerin komutanları bu unvanla anılırdı. Antiochia bölgesinin komutanı *katepanos* unvanını taşıyordu. *Katepanos*'un astı *stratēgos* ve *doux* gibi *topoteretes* idi.¹¹⁸

Kouropalatēs (κουροπαλάτης) (çğ. *κουροπαλάται*), Roma imparatorluk çağında sarayın bakım ve yönetiminden sorumlu memurların (*cura palatii*) devamıdır. Protokolde ikincil derecedeki *spectabilis* ya da nadiren de *nobilis* unvanını taşıyorlardı. I. Justinianus (527-565), yeğeni (II.) Justinianus'u bu göreve atadığında *kouropalates* unvanı önem kazandı. 9.-10. yüzyıllarda bir göreve karşılık gelmeyen en yüksek onursal unvanlardan birine dönüştü. Hiyerarşideki konumu imparatorların en yakın akrabalarına verilen *caesar* ve *nobelissimos* unvanlarından sonra idi. 10. yüzyılda İmparator II. Nikephoros Phokas'ın (963-969) kardeşi Leon'a bu unvanı vermesi, önemini koruduğunun göstergesidir. 11. yüzyılda Katakalon Kekaumenos gibi hanedandan olmayan önemli generallere bahşedildi. Komnenoslar döneminde önemini yitirdi. 9. yüzyıla ait protokol kitabı Philotheos Kletorologionu'nda unvana layık görülen kişilere nişanesi olarak kırmızı *chiton* (tunik), *khimation* (pelerin) ve *zoste* (kemer) verilirdi. Aynı yüzyıl başında hanedan mensuplarına bahşedilince nişanesi erguvan rengine döndü. 11. yüzyılın sonunda önemsizleşince rengi yeşile döndü. *Kouropalates*, 11. yüzyılda Ermeni ve Gürcü kralları gibi yabancılara da verildi.¹¹⁹ Stratos, 7. yüzyılda İmparator Herakleios (602-641)'un bu unvanı Ermeni prenslere verdiği, İberia (Gürcistan) çok kısa süre Bizans idaresinde kaldığından Gürcü prense böyle bir unvanın verilmiş olamayacağını ortaya koyarak Guiland'ın yanlışını düzeltti.¹²⁰

Krites (κριτής) (çğ. *κρίται*), hâkim. Bizans başkentindeki yüksek mahkemeler, *eparchos* (ἐπαρχος), *quaestor epi tōn deeseōn* (κοιμιστωρ ἐπὶ τῶν δεήσεων) gibi görevlilerin idaresi altındaydı. Ancak, bu görevliler hukukçu olmadıklarından duruşmalar esasında *kritēs*ler'in görüşlerini alırlardı. 10.-11. yüzyıllarda *kritēs*lerin eyaletlerde yöneticilik sorumluluklarının da olduğu görülüyor. 10. yüzyılda yüksek mahkemelerin başı olarak hipodromda görev yapan *krites tou velou* (κριτής τοῦ βήλου) ve *kritēs tou hippodromou* (κριτής τοῦ ἵπποδρόμου) gibi memurlar yaratıldı.¹²¹

Magistros (μάγιστρος), Geç Antik Çağ Roma İmparatorluğu devrindeki *magister officiorum* (Ofislerin Amiri) unvanının Yunanca karşılığıdır. İmparatorun danışmanlığını yapan şahıslara verilen çok

yüksek dereceli bir unvandı. 7.-8. yüzyıllarda aynı unvanı taşıyan ve sorumlulukları olan bir ya da iki *magistros* bulunuyordu. 9. yüzyılda belli bir makama tekabül etmeyen ve hadım olmayan şahıslara bahşedilen onursal bir unvana dönüştü. 9. yüzyılda protokolde beşinci sırada yer alan bu unvanın sahiplerinin sayısının 11. yüzyılda yirmi dörde yükselmesi öneminin zamanla azaldığının bir göstergesidir. *Magistros* mevkiindeki şahısların eşleri *magistrissa* (μαγίστρισα) unvanını taşırlardı. 12. yüzyıldan sonra tedavülden kaldırıldı.¹²²

Nobelissimos (νοβελίσσιμος), 9. yüzyıl Bizans bürokrasisine dair en detaylı listeleri içeren Philotheos'un Kletorologionu'na göre protokolde *caesar* (καίσαρ) ile *kouropalates* (κουροπαλάτης) arasında yer alır. 9. yüzyıl tarihçisi Theophanes, *nobelissimos* unvanı olan şahısların kostümünü altın bir pelerin (*chlaina*) ve taç (*stephani*) olarak tanımlar.¹²³ Daha sonraki kaynaklar taçtan bahsetmez. 10. yüzyılda İmparator VII. Konstantinos'un devrinde derlenen *De Ceremoniis* ona yeşil veya kırmızı bir pelerin atfeder.¹²⁴ *Nobelissimos*, 11. yüzyılın ortalarına kadar, sadece hanedan üyelerine verilen onursal bir unvandı. Ancak aynı yüzyılın sonundan itibaren en üst düzey subaylara da verilmeye başlandı. Tahta çıkışından önce bu unvanla onurlandırılan İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) bunların ilkiydi. 12. yüzyıldan itibaren bu unvanı taşıyanların sayılarındaki artış eski önemini kaybettiğini göstermektedir. Bu yüzden *protonobelissimos* unvanı icat edilmiştir.¹²⁵ *Protonobelissimos* (πρωτονοβελίσσιμος), Bizans hiyerarşisinde *nobelissimos* unvanının hemen üstünde yer alan unvandı. 11. yüzyılın sonlarında Komnenos Hanedanı döneminde yaratılmış, en üstün derecesi hanedandan olmayanlara da verilmiştir.

Deisis (δέσις) (Lat. *ōrāns*), bir figürün genellikle ayakta, dirsekler bedenini iki yanına bitişik ve elleri yana doğru uzanmış ve yukarıda (el ayası görünecek şekilde) açık şekilde dua etme ya da Tanrı'ya yakarma duruşunu ifade etmek için kullanılmaktadır. 3. yüzyıla ait pagan ve Hristiyanlara ait sarkophagos (lahit) ve katakombalarda sıklıkla kullanılması erken devir Hristiyan sanatında çokça tercih edildiğini göstermektedir.¹²⁶

Patrikios (πατρίκιος), (Latince *patricius*), eski Roma devrinde aristokrat sınıfa mensup olanlara mahsus bir tabirdi. İmparator I. Konstantinos'un unvan haline getirdiği *patrikios*, I. Justinianus (527-565) devrinde *illustres* sınıfa mensup kişilere veriliyordu. 8.-10. yüzyıllar arasında *stratēgos* ve eyalet valisi statüsündekilerce kullanıldı. 9. yüzyıl protokol kitaplarında on ikinci sırada anılan bir unvandı ve sembolü fildişi levhaların arasına konmuş bir el yazması idi. *Patrikios* sınıfının üyeleri en yüksek seviyedeki senatörlerdi. *Patrikios* onursal unvanına mühürlerde sıklıkla rastlanır. Bu unvana sahip kişilerin eşlerine *patrikia* denirdi. 10.-11. yüzyıllarda protokolde on yedinci sıraya gerileyen *patrikios* unvanı önem kaybetmeye devam ettiği 12. yüzyıldan itibaren tamamen ortadan kalkmış görünüyor.¹²⁷

¹¹⁷ Oikonomides, *Listes*, s. 344; Jean Claude Cheynet, "Du stratège au duc" *Travaux et Mémoires*, C: 9 (1985), s. 181-194; *ODB*, C: 1, s. 659. Topoteretes için ayrıca bkz. *ODB*, C: 3, s. 2093.

¹¹⁸ Oikonomides, *Listes*, s. 344; Cheynet, "Du stratège au duc", s. 186-187.

¹¹⁹ John B. Bury, *The imperial administrative system in the ninth century, with a revised text of Kletorologion of Philotheos*, London, 1911, s. 21, 33-35; Rodolphe Guiland, "Patrices du regne de Basile II", *Titres et fonctions de l'empire byzantin*, Variorum, Londra, 1976, s. 83, 91, 92, 94, 98.

¹²⁰ Ανδρέας Ν. Στράτος, «Κουροπαλάται κατά τον Ζ' αιώνα, Βυζαντινά, C: 5 (1973), s. 51-56; Ernest Stein, *Histoire du Bas-Empire. De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, C: 2, Desclée de Brouwer, Paris – Brüksel – Amsterdam, 1949-1959, s. 739-746; *ODB*, C: 2, s. 1157.

¹²¹ Bury, *Administrative system*, s. 69-78; Oikonomides, *Listes*, s. 319, 322. Themalarda 10. yüzyılın ikinci yarısı/sonundan itibaren eyaletlerin sivil idarecileri olarak görev yapan hâkimler ya da *praetorlar* (*kritai/praetores*) hakkında bkz. Hélène Glykatzı – Ahrweiler, "Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IX-XIème siècles", *Bulletin de Correspondance*

Hellénique, C: 84/1 (1960), s. 51, 52, 67-68, 88, 90; Μάρθα Γρηγορίου – Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από τον 10ο αιώνα κ.ε.*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1985, s. 73-75; *Kritēs* ve *praetor* unvanlı memurlar görev ve yetkileri bakımından birbirlerine eşitti. Bkz. Glykatzı – Ahrweiler, "Recherches", s. 75-76; Andreas Gkoutzioukostas, "Judges of the Velum and Judges of the hippodrome in Thessalonike (11th c.)", *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, C: 20 (2010), 67, 78-79. *ODB*, C: 2, s. 1078.

¹²² Bury, *Administrative system*, s. 32-33, 46; Oikonomides, *Listes*, s. 294; *ODB*, C: 2, s. 1267.

¹²³ Theophanes, s. 444.5-6; 450.1-3, 450.19.

¹²⁴ Oikonomides, *Listes*, s. 97, not. 51.

¹²⁵ Bury, *Administrative system*, s. 35; Oikonomides, *Listes*, s. 97; *ODB*, C: 3, s. 1489.

¹²⁶ *ODB*, C: 3, s. 1531.

¹²⁷ Oikonomides, *Listes*, s. 92, 294, 295; *ODB*, c. 3, s. 1600; Cheynet - Morrison - Seibt, *Seyrig*, s. 13.

Proedros (πρόεδρος), ileri gelen, başta olan anlamına gelen bir unvan. 10. yüzyılda imparator Nikephoros Phokas tarafından ihdas edildi. Başlarda sadece saraydaki hadımlara verilen çok yüksek derecede bir unvandı. Senato başkanı da bu unvanı taşırdı. 11. yüzyılda ise hadım saray dışındaki yüksek rütbeli subaylara, sivil bürokratlara, kilisenin üst düzey görevlilerine kişilere de verilmeye başlandı. 12. yüzyıldan itibaren ortadan kalktı.¹²⁸

Sebastos (σεβαστός) (lat. *augustus*), saygıdeğer, saygın anlamlarına gelen Erken Bizans Dönemi'nde sadece imparatorlar tarafından kullanılan bir unvandı. Tahta çıkmadan önce I. Aleksios Komnenos ve ağabeyi İsaakios Komnenos da bu unvanı taşıdılar. *Sebastos* unvanı, Komnenos Hanedanı döneminde aile üyelerine, aileye yakın aristokratlara ve bazen de yabancı prenslere verildi. I. Aleksios Komnenos, ağabeyi için *sebastokrator* unvanını yarattı. 12. yüzyıla gelindiğinde unvanın sahiplerinin sayısı iyice arttığından değer kaybetti ve bu yüzden *panhypersebastos* ve *protosebastos* gibi yeni unvanlar türetilti.¹²⁹

Spatharios (σπαθάριος), 'kılıç tutan' anlamına gelmektedir. *Protospatharios*, 'spathariosların başı', yazılı kaynaklara ilk kez 718 yılında yansıyan ve 12. yüzyıla kadar kullanılmaya devam eden onursal bir unvandır. 9. yüzyılda önem bakımından Bizans protokolünde on birinci sırada yer alıyordu. Bu unvanın bahsedildiği şahıslara unvan sembolü olarak mücevherlerle süslenmiş altın bir yaka ve kılıç verildi. Hadım olanlara ise beyaz renkte bir *chiton* (dizlere kadar inen bir tunik) ve kenarları altın işlemeli *chlamys* (omuzda bir broşla tutturulan pelerin) verildi. Bizans mühürlerinde en sıklıkla rastlanan bu unvan 10. yüzyıla kadarki dönemde *stratēgos* (στρατηγός) adı verilen idarecilere verilen önem derecesi yüksek bir unvandı. 717-18 yıllarında *protospatharios* unvanlı Sergios adlı bir şahsa Sicilya *stratēgosu* olarak rastlıyoruz. 11. yüzyılda önemini kaybetmiştir. *Protospatharios* unvanını taşıyan kişiler, emperyal *spathariosların* (βασιλικοὶ σπαθάριοι) başı kabul edilirdi.¹³⁰

Strategos (στρατηγός), 7. yüzyılda İmparator Herakleios'un (610-641) thema sistemini kurmasıyla her bir thema arazisine yerleştirilen askeri birliklerin başına atanan generallere verilen unvandı. *Strategosun* görev yaptığı themanın aynı zamanda mülki âmiri olup olmadığı ya da bu durumun tam olarak ne zaman gerçekleştiği tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Thema sisteminin uzun döneme yayılan oluşum sürecinde 8. yüzyılın ikinci yarısında oluşturulan "*strategia*" kurumu askeri ve mülki idare birimine dönüşecek themaların öncülü olarak önemli rol üstlenmiştir. 9. yüzyılda thema birliklerinin komutanları statüsündeki *strategosların* listesi Uspensky Taktikonu'nda önem sırasına göre doğu ve batı themaları şeklinde sınıflandırılmaktadır. 10. yüzyılda büyük themalardan arazi parçaları koparılarak yeni küçük themaların

oluşturulması *stratēgosların* sayıca çoğalmasına ve bu mevkinin değer kaybederek önemsizleşmesine neden oldu. 10. yüzyılda *strategos* unvanı yerine *doux* unvanına bıraktı. Yetki ve statü bakımından farklı bir mahiyette olan *archestrategos* unvanı içinde var olmaya devam etti. Başkomutan anlamına gelen *archestrategos*, baş melek Mihail ile birlikte anılan unvan olmasının yanında VII. Michael Doukas'ın (1071-1078) dayısı ve yakın danışmanlarından İoannes Doukas tarafından Anadolu'da askeri seferlerde ordunun başına geçtiğinde kullanılmış bir unvandır.¹³¹

Strategos-autokrator (στρατηγός αυτοκράτωρ), Baş Melek Michaël, Aziz Michaël gibi, Bizans mühürlerinde sıkça kullanılan bir figürdür. Bizans dini metinlerinde Baş Melek Michaël, başkomutan anlamına gelen *archistrategos* (ἀρχιστράτηγος) tabiriyle anılır ve doğru inancın (*Orthodoxi*) koruyucusu olarak kabul edilirdi. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi ve Hıristiyanlığın koruyucusu kabul edilen Bizans imparatorlarının da bu tabirle anılmış olması doğaldır. Bizans imparatorlarının ordunun başında seferlere katılması çok erken zamanlarda terkedilmiş gibi görünse de askeri bakımdan aciliyet arz eden durumlarda seferlere katıldıkları da bilinmektedir. '*Başkomutan-imparator*' anlamına gelen '*strategos-autokrator*' (στρατηγός-αυτοκράτωρ), 6. yüzyılda kullanılan bir tabirken, daha sonraki yüzyıllarda yeniden ortaya çıkacaktır.¹³² Bizanslı tarihçi Michael Attaleiates, Makedonya hanedanı hükümdarlarından II. Basileios'un (955-1025) devrinden bahsederken, imparatorun en yakın dostu Nikephoros Botaneiates'i (İmparator III. Nikephoros Botaneiates'in büyükbabası) yetenekli bir *archistrategos* (δεξιὸν ἀρχιστράτηγον) olarak anmıştır.¹³³ Bununla birlikte, *archistrategos*, askeri bir makam ya da rütbeye karşılık gelmeyen ve teknik olmayan onursal bir unvandı. *Archestrategos* ya da *protostrategos* (πρωτοστράτηγος) gibi tek nik olmayan ifadeler aynı anlama gelmekteydi.¹³⁴ Bizanslı tarihçiler Kedrenos ve Pers generali Meram'ı *protostrategos* unvanıyla niteleyen Theophanes'in kayıtları bunun kanıtıdır.¹³⁵ Nitekim ünlü Bizanslı filozof ve tarihçi Michael Psellos, İmparator IV. Romanos Diogenes'i (1068-1071), tarihçi Konstantinos Manasses de II. Nikephoros Phokas (963-969)'ı *protostrategos* unvanıyla anmaktadır.¹³⁶ Anna Komnena'nın babası I. Alexios Komnenos'a (1081-1118) atfettiği *Alexias* adlı eserde imparatorun neden *archistrategos* unvanıyla andığı bu açıklamalarla anlam kazanmaktadır.¹³⁷ Bizanslı komutanlara da benzer unvanlar verildiğini aktaran Anna Komnena'ya göre, '*archistrategos*' (ἀρχιστράτηγος - başkomutan) tabiri, *caesar* İoannes Dukas¹³⁸ tarafından da kullanılmıştır. İoannes Dukas, kardeşi İmparator X. Konstantinos'un (1059-1067) ölümünden I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) tahta çıkışına kadar sarayın en güçlü simalarından biri olmuştu. Trakya ve Bithynia'da geniş arazileri olan varlıklı bir kişi

¹²⁸ Oikonomides, *Listes*, s. 299; *ODB*, C: 3, s. 1727.

¹²⁹ Anna Komnena, s. 34.4-6, 192.68, 425.12, 395.59; 410.75; 423.42; 96.82, 96.86 ve 96.88; 415.47; 418.71; 419.93; 420.30; 422.5; 453.88; Stiermon, "Notes", s. 226-232; *ODB*, C: 3, s. 1862, 1863; Seibt, *Bleisiegel*, s. 311-318.

¹³⁰ Bury, *Administrative System*, s. 27; Oikonomides, *Listes*, s. 92, 102, 291, 297; *ODB*, C: 3, s. 1748.

¹³¹ Bury, *Administrative System*, s. 36, 39-41; Oikonomides, *Listes*, s. 344, 354; *Stratēgos* için bkz. *ODB*, C: 3, s. 1964-1965. Ayrıca thema sisteminin uzun soluklu oluşum sürecinde *strategia* kurumunun ortaya çıkışı ilgili olarak bkz. Constantine Zuckerman, "Learning from the Enemy and More", *Millennium-Jahrbuch*, C: 2 (2005), s. 127-134.

¹³² Helen Ahrweiler 1960, s. 52; Rodolphe Guillaud, *Recherches sur les institutions byzantines*, C: 1, Berlin-Amsterdam, 1967, s. 382-384; *ODB*, s. 1964.

¹³³ Michael Attaleiates, s. 167.10; Guillaud, *Recherches*, s. 384.

¹³⁴ Glykatzi - Ahrweiler, "Recherches", s. 36-52; *ODB*, C: 3, s. 1964.

¹³⁵ Georgios Cedrenus, *Σύνοψις Ἱστοριῶν* (*Compendium historiarum*), ed. I. Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (CSHB), Weber, Bonn,

1838, s. 789; Theophanes, s. 180.28; *Stratēgos* için bkz. Bury, *Administrative System*, s. 36, 39-41; *ODB*, C: 3, s. 1964.

¹³⁶ Michael Psellos, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance* (976-1077), C: 2, ed. E. Renault, Les Belles Lettres, Paris. 1926-1928, s. 162: '*πρωτοστράτηγον*'; Constantinos Manasses, *Σύνοψις Χρονική* (*Compendium Chronicum*), CSHB, ed. Immanuel Bekker, Bonn, 1837, s. 243; tarihi araştırmalar açısından bir diğer önemli kaynak grubu olan kurşun mühürlerde, Bizans dünyasında teknik bir anlamı olmayan başka tabirlerin de kullanıldığını gösteriyor. Schlumberger tarafından yayımlanan bir mühürün arka yüzündeki yazıt, *patrikos* onursal unvanına sahip bir generalini belli bir göreve karşılık gelmeyen *hyperstratēgos* sıfatıyla anmaktadır. Bkz. Schlumberger, *Sigillographie*, s. 364. Ancak aynı durum teknik bir anlam içeren *hypostrategos* (yardımcı general) için geçerli değildir. Bkz. *ODB*, C: 3, s. 1964.

¹³⁷ Anna Komnena, s. 24.95-96.

¹³⁸ İmparator X. Konstantinos Doukas'ın kardeşi olması İoannes'e sadece imparatorluk ailesinden şahıslara bahşedilen *Caesar* unvanını kazandırdı. Bkz. Alexander Canduci, *Triumph & Tragedy: The Rise and Fall of Rome's Immortal Emperors*, Pier 9, Sydney, 2010, s. 275.

olan İoannes Doukas, dönem tarihçisi Michael Psellos'un da dostuydu. Kaynaklar, genellikle onu ileri gelen bir saray mensubu olarak gösterse de, kariyerine generalliğe kadar yükseldiği orduda başladı.¹³⁹ Kardeşinin danışmanı ve destekçisi olarak kariyerine devam etti. İoannes, imparator kardeşinin ölümünden (1067) sonra, kendini yeğeni VII. Michael Doukas'ın haklarının doğal koruyucusu ilan etti.¹⁴⁰ *Caesar* unvanının saygınlığı ve ailesinin Senato üzerindeki etkisi, saray erkânının dul imparatoriçe Eudokia Makrembolitissa'nın IV. Romanos Diogenes ile evliliği hususundaki muhalefetinin başını çekmesinde rol oynadı.¹⁴¹ 1071 yılında Malazgirt savaşı sonrasında şartların değişmesine kadarki süreçte Bithynia'daki malikânesine çekilip saraydan uzak görünen ve imparatorun en amansız düşmanı olan İoannes, her fırsatta entrikalarına devam etti.¹⁴²

Taksiarches (ταξίαρχης) ya da *taxiarchos* ya da *chiliarches* (χιλίαρχης) (binbaşı), Bizans ordusundaki bir piyade alayının (taxiarchia veya chiliarchia) başındaki komutana verilen unvandı.¹⁴³

Vestarches (βεστάρχης), 10. yüzyılda yalnızca *patrikios* onursal unvanını taşıyan saraylı hadımlara, sonraları hadım olmayan yüksek mevkideki görevlilere de verilmeye başlanmış bir unvandır. Mühürler üzerinde saray bürokrasisinde ya da orduda başka bir makam unvanıyla birlikte kullanıldığı görülen bu unvan, Bizans hiyerarşisinde *proedrostan* sonra gelirdi. İmparatorun gardrobundan (*vestiarium*) sorumlu dairedeki görevlilerin âmîrine verilirdi. 12. yüzyıldan sonra kullanılmamıştır.¹⁴⁴

Vestes (βέστης), 10. yüzyılda imparatorlarından II. Nikephoros Phokas (963-969) devrinde ortaya çıkan ve imparatorun gardrobundan sorumlu kişilerin taşıdığı bir saray unvanıdır. Hadımların yanı sıra hadım olmayanlara da bahşedilen ve imparatora yakınlığıyla doğru orantılı olarak *patrikios* ve *magistros* kadar yüksek önemi olan bir unvandı. 10.-11. yüzyıllarda protokolde on üçüncü sırada idi. 11. yüzyılda önemini kaybeden bu unvan 12. yüzyıldan sonra ortadan kalkmıştır.¹⁴⁵

¹³⁹ İoannes, özellikle Nikaia'nın (İznik) kaybindan sonra (1097) ordunun başında Selçuklu Türklerine karşı düzenlenen askeri operasyonları yönetti ve Philadelphia (Alaşehir) ile Sardes'in yeniden ele geçirilmesi gibi başarılarla imza attı. Bkz. İoannes, 1111 yılı civarında ordusunu Abydos'ta (Çanakkale yakınlarında bulunan Bizans Dönemi'nin önemli bir liman kenti) karaya çıkararak Smyrna (İzmir)-Ephesos (Efes)-Sardes-Philadelphia (Alaşehir)-Laodikeia Katakakumene, Choma (Homa/Angelokastron/Pınarhöyük) ve Lampe üzerinden Phrygia'daki Polybotos'a (Bolvadin) yürüdü. Anna Komnena, s. 337.2; Guiland, *Recherches*, s. 384; Söz konusu yer isimleri için bkz. Seton Lloyd – James Mellaart, *Beycesultan I: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, British Institute at Ankara, Londra, 1962, s. 196-197; Helene Ahrweiler, "Choma-Aggélokastron", *Revue des études byzantines*, C: 24/1 (1966), s. 278-283; Klaus Belke – Norbert Mersich, *Tabula Imperii Byzantini*, C: 7, *Phrygien und Pisidien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1990, s. 222; Eşref Abay – Fulya Dedeoğlu, "Beycesultan 2007-2008 Yılları Kazı Çalışmaları Ön Raporu", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 284, resim 1; Lampe, 9.-12. yüzyıllar arasındaki Bizans yazılı kaynaklarında bahsi geçen bir yerd. Anatolikon temasının en alt birimini teşkil eden bir askeri üstü (bandon). Bkz. *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. Hippolyte Delehaye, Reproduction Anastatique, Brüksel, 1902, s. 299, 631-4; Michael

Attaleiates, s. 77.13-15; s. 125.4; s. 136.20-21; İoannes Skylitzes Continuatus, s. 117, 172; *Ιωάννου Κιννάμου Ιστοριών βιβλία Ζ*, ed. Augustus Meineke, *Ioanni Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, Weber, Bonn 1836, s. 298; Anna Komnena Lampe'yi Choma ile Polybotos arasında bir yer olarak göstermektedir. Bkz. Anna Komnena, s. 194.62, 338.15-16; 425.53; Nicetas Choniates, *Historia*, ed. Ioannes A. van Dieten, Walter de Gruyter, Berlin, 1975, s. 178.22, 180.26, 195.45, 494.14. Honazlı (Chonai) olması nedeniyle tarihçi Niketas'ın yazdıklarını daha muteber kabul eden Whittow, Lampe'nin Acı Tuz Gölü vadisinde bulunan Chonai (Honaz) ve Kelaina (Apameia/Dinar) arasında bir yerde olması gerektiğini savunuyor. Bkz. Mark Whittow, *Social and political structures in the Maender region of Western Asia Minor on the eve of the Turkish invasion*, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Oxford Üniversitesi, 1987, s. 196-200, özellikle s. 197; Belke – Mersich, *Phrygien*, s. 276, 321-322.

¹⁴⁰ John Julius Norwich, *Byzantium: The Apogee*, Londra, 1993, s. 343.

¹⁴¹ Norwich, *Byzantium*, s. 345.

¹⁴² Canduci, *Triumph*, s. 275.

¹⁴³ John F. Haldon, *Warfare, state and society in the Byzantine world, 565-1204*, Routledge, Londra, 1999, s. 115; *ODB*, s. 2018.

¹⁴⁴ Oikonomides, *Listes*, s. 299; *ODB*, C: 3, s. 2162.

¹⁴⁵ Oikonomides, *Listes*, s. 294; *ODB*, C: 3, s. 2162.

ΚΑΥΝΑΚÇA

Abay, Eşref; Dedeoğlu, Fulya, “Beycesultan 2007-2008 Yılları Kazı Çalışmaları Ön Raporu”, *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Actes de Xenophon, (Archives de l’Athos XV), ed. Denise Papachryssanthou, P. Lethielleux, Paris, 1986.

Alekseienko, Nikolay A. – Stepanenko, Valeriy P.; “Senachereim in Byzance: New Seals of Theodoros Senachereim from Bulgaria,” *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4. Istorija. Regionovedenie. Mezhdunarodnye otnosheniya [Science Journal of Volgograd State University. History. Area Studies. International Relations]*, C: 25 (2020), s. 142-149.

Άμαντος, Κωνσταντίνος, I.; *Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821. Μέρος Α΄: Οἱ πόλεμοι τῶν Τούρκων πρὸς κατάληψιν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, 1071-1571 μ.Χ., ???, Atina, 1955.*

Anna Komnena; *Alexias. Σύνταγμα σὺν Θεῶ τῶν κατὰ τὸν ἄνακτα κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πονηθὲν παρὰ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ κυρίας Ἄννης τῆς πορφυρογεννήτου τῆς βασιλίσης, ὃ καὶ ἐκκλήθη Ἀλεξιάς παρ’ αὐτῆς*, ed. Dietrich R. Reinsch - Athanasios Kambylis, *Pars prior: Prolegomena et textus, Pars altera: Indices* (digesserunt Foteini Kolovou – Dietrich R. Reinsch), Walter de Gruyter, Berlin, 2001.

Aristakès de Lastivert, *Récit des malheurs de la nation arménienne*, Traduction française avec introduction et commentaire (ed. Marius Canard - Haïg Berberian) d’après l’édition et la traduction russe de Karen Yuzbaşian, Éditions de Byzantion, bd de l’Empereur, Brüksel, 1975. Karen Yuzbaşian tarafından Rusça yayınlanan metinden İngilizceye çeviren Robert Bedrosian, Sophene, New York, 1985.

Balivet, Michel; *Romanie Byzantine et Pays de Rum Turc. Histoire d’une Espace d’Imbrication Greco-Turque*, Isis, İstanbul, 1994.

Bar ‘Ebrāyā; *Ktaba d-maktbānū zabnē. The Chronography of Gregory Abū’l Faraj the Son of Aaron, the Hebrew Physician commonly known as Bar Hebraeus being the First Part of his Political History of the World*, C: 1 (Süryanice metin), C: 2 (İngilizce çeviri), (ed. Ernest A. Wallis Budge), Oxford University Press, Oxford – Londra, 1932.

Bartikian, Hrats, Michael; “Η μετανάστευσις τῶν Ἀρμενίων τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα αἰτίαι καὶ συνέπειαι”, *Actes du XV^e Congrès International d’études byzantines*, Atina, 1976, s. 23-36.

Belke, Klaus –Mersich, Norbert, *Tabula Imperii Byzantini, C: 7, Phrygien und Pisidien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1990.

Bulgurlu, Vera; “A Selection of Unpublished Byzantine Lead Seals from the Adnan Acı Collecion Related to the East”, *ANTIXAPIΣΜΑΤΟΣ ΕΠΙΣΦΡΑΓΙΣΙΣ: A tribute to Prof. Ivan Jordanov’s 70th anniversary*, Ed: Zhenia Zhekova – Todor Todorov, Center for Byzantine Studies, Shumen, 2019, s. 129-144.

Bury, John B.; *The imperial administrative system in the ninth century, with a revised text of Kletorologion of Philotheos*, Frowde, Londra, 1911.

Cahen, Claude; “La campagne de Mantzikert d’après les sources musulmanes”, *Byzantion*, C: 9 (1934), s. 628-642.

Cahen, Claude; *Pre-Ottoman Turkey. A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History, c. 1071-1330*, Sidgwick and Jackson, Londra, 1968 (= reprint *La Turquie pré-ottomane*, Divit, Paris, 1988).

Canduci, Alexander, *Triumph & Tragedy: The Rise and Fall of Rome’s Immortal Emperors*, Pier 9, Sydney, 2010.

Carile, Antonio; “Partitio terrarum imperii Romaniae”, *Studi Veneziani*, C: 7 (1965), s. 125-305.

Cheyne, Jean Claude, “Du stratège au duc”, *Travaux et Mémoires*, C: 9 (1985), s. 181-194.

Cheyne, Jean Claude; “Les Brachamioi”: *Études Prosopographiques*, (ed. Jean Claude Cheynet - Jean François Vannier), Publications de la Sorbonne, Paris, 1986, s. 57-74.

Jean Claude Cheynet, “Les Brachamioi”, *La société byzantine: l’apport des sceaux*, Association des amis du Centre d’histoire et civilisation de Byzance, Paris, 2008, s. 377-412.

Cheyne, Jean Claude; “Thathoul, archonte des archontes,” *Revue des études byzantines*, C: 48 (1990), s. 233-242.

Cheyne, Jean Claude – Morrison, Cecile – Seibt, Werner; *Les Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Bibliothèque nationale, Paris, 1991.

Cheyne, Jean Claude; “Les Arméniens de l’Émpire en Orient de Constantine X à Alexis Comnène (1059-1081)”, *Arménie et Byzance*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 1995, s. 67-78.

- Cheynet, Jean Claude – Morrisson, Cecil; “Texte et image sur les sceaux byzantins: les raisons d'un choix iconographique” *Studies in Byzantine Sigillography*, C: 4 (1995), s. 9-32.
- Cheynet, Jean Claude; “La patricienne à ceinture une femme de qualité, dans Au cloître et dans le monde. Femmes, hommes et sociétés (ixe-xve siècle)”. *Mélanges en l'honneur de Paulette L'Hermite-Leclercq*, éd. par Patrick Henriot – Anne Marie Legras, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris, 2000, s. 179-187.
- Cheynet, Jean Claude; “La Culte de St. Theodore”, *Βυζάντιο. Κράτος και Κοινωνία. Μνήμη Οικονομίδης*, (ed. Anna Avramea – Angeliki Laiou - Evangelos Chrysos), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ατina, 2003.
- Cheynet, Jean Claude, *The Byzantine Aristocracy and Its Military Function*, Ashgate, Aldershot, 2006.
- Cheynet, Jean Claude; “De Tziliapert à Sébastè,” *Studies in Byzantine Sigillography*, C: 9 (2006), s. 213-224.
- Cheynet, Jean Claude; “Du prénom au patronyme: Les étrangers à Byzance (Xe-XIIe siècles)”, *La société byzantine. L'apport des sceaux*, Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, Paris, 2008.
- Cheynet, Jean Claude – Theodoridis, Dimitri; *Sceaux byzantins de la collection Theodoridis. Les sceaux patronymiques*, Peeters, Paris, 2010.
- Constantinos Manasses, *Σύνοψις Χρονική (Compendium Chronicum)*, ed. Immanuel Bekker, CSHB, Weber, Bonn, 1837.
- Constantino Porfirogenito: De Thematribus*, ed. Agostino Pertusi, Biblioteca apostolica vaticana, Rome, 1952.
- Cotsonis, John A., *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art. Anonymous, with Bilateral Religious Imagery*, C: 7, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 2020.
- The Chronicle of Matthew of Edessa*, Translated from the Original Armenian with a Commentary and Introduction by Ara E. Dosturian, University Press of America, New York – Londra, 1993.
- Daş, Mustafa; “Osmanlı Tesiri ile Bizans Sarayında Oluşturulan Yeniçeri Muhafız Birliği Hakkında”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, C: 12 (2002), s. 293-304.
- Dédéyan, Gérard; “L'immigration arménienne en Cappadoce au XIe siècle”, *Byzantion*, C: 45 (1975), s. 41-117.
- Dédéyan, Gérard; *Les Arméniens entre Grecs, Musulmans et Croisés. Étude sur les pouvoirs arméniens dans le Proche-Orient méditerranéen (1068-1150)*, C: 1. *Aux origines de l'état cilicien: Philarète et les premiers Roubéniens (+104 fig.)*, C: 2. *De l'Euphrate au Nil: le réseau diasporique*, Fondation Calouste Gulbenkian, Lizbon 2003 (metnin özeti için Claude Mutaflan, *Annales*, C: 61/1 (2006), s. 174-175).
- Felix, Wolfgang; *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert (Geschichte der Politischen Beziehungen von 1001 bis 1055)*, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1981.
- Foss, Clive; “Sebasteia”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C: 3, ed. Alexander Petrovich Kazhdan, Oxford University Press, Oxford-New York, 1991, s. 1861-1862.
- Friendly, Alfred; *Manzikert, The Dreadful Day. The Battle of Manzikert 1071*, Hutchinson, Londra, 1981.
- Garsoïan, Nina G.; “The Byzantine annexation of the Armenian kingdoms”, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*. C: 1, *The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*, St. Martin's Press, New York, 1997.
- Garsoïan, Nina G.; “The Problem of Armenian Integration into the Byzantine Empire”, *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, Ed: Hélène Ahrweiler - Angeliki E. Laiou, Harvard University Press, Washington DC., 1998, s. 53-124.
- Georgios Cedrenus, *Σύνοψις Ἱστοριῶν (Compendium historiarum)*, ed. I. Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)*, Weber, Bonn, 1838.
- Le Geste de Melik Dānişmend. Étude critique du Dānişmendnāme*. Tome I. *Introduction et traduction*, Tome II. *Édition critique avec glossaire et index*, ed. Irène Mélikoff, Adrien Maisonneuve, Paris, 1960.
- Glykatzi – Ahrweiler, Hélène; “Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IX-XIème siècles”, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, C: 84/1 (1960), s. 1-111.
- Gkoutzioukostas, Andreas; “Judges of the Velum and Judges of the hippodrome in Thessalonike (11th c.)”, *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, C: 20 (2010), s. 67-84.
- Gouillard, Jean, “Gagik II défenseur de la foi arménienne,” *Travaux et Memoires*, C: 7 (1979), s. 399-418.
- Γρηγορίου –Ιωαννίδου, Μάρθα, *Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από τον 10ο αιώνα κ.ε.*, Βάνιας, Selanik, 1985.
- Guilland, Rodolphe; “Patrices du regne de Basile II”, *Titres et fonctions de l'empire byzantin*, Variorum, Londra, 1976, s. 83-108.

- Haldon, John F., *Warfare, state and society in the Byzantine world, 565–1204*, Routledge, Londra, 1999.
- Hawak'umn Patmut'ean Vardanay Vardapeti, English translation and comments by Robert W. Thomson, "The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i," *Dumbarton Oaks Papers*, C: 43 (1989), s. 125-226.
- Hellenkemper, Hansgerd – Hild, Friedrich; *Tabula Imperii Byzantini*. C: 5. *Kilikien und Isaurien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 2004.
- Histoire de Yahya ibn Sa'id d'Antioche, Continueur de Sa'id ibn Bitriq*, (yayınlayan ve Fransızcaya çeviren Ignatius Kratchovsky - Aleksandr A. Vasiliev), C: 1, *Patrologia Orientalis*, C: 18 (1924), s. 701-829.
- Holmes, Catherine; *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford University Press, Oxford – New York, 2005.
- Ἰωάννου Κιννάμου Ἱστοριῶν βιβλία Ζ*, ed. Augustus Meineke, *Ioanni Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, Weber, Bonn 1836.
- Ioannes Skylitzes (John Skylitzes); *Synopsis Historiarum*, ed. Hans Thurn, Walter de Gruyter- Novi Eboraci, Berlin-New-York, 1973.
- Janin, Raymond; *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, 1ere partie. *La siège de Constantinople et la patriarcat œcuménique. III. Les églises et les monastères*. 2nd edition, Institut français d'études byzantines, Paris, 1962.
- Janin, Raymond; "Les Francs au service des Byzantins", *Revue des études byzantines*, C: 157 (1930), s. 61-72.
- Jordanov, Ivan; "Sceaux des descendants du tsar Ivan Vladislav (1016-1018) à Byzance," *Archeologia*, C: 4 (1996), s. 7-22.
- Jordanov, Ivan; "Pečati na vizantiiski sanovnici ot arneski proizchod, namerani v Bulgaria", *Antičnaja drevost'i srednie veka*, C: 31 (2000), s. 123-156.
- Jordanov, Ivan; *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Byzantine Seals with Geographical Names*, C: 1, Agato Publishers, Sofya, 2003.
- Jordanov, Ivan; *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Byzantine Seals with Family Names*, C: 2, Bulgarian Academy of Sciences, Archaeological Institute with Museum, Sofya, 2006.
- Jordanov, Ivan; *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, C: 3/2, *Text and Illustrations*, Bulgarian Academy of Science, National Institute of Archaeology with Museum, Sofya, 2009.
- Jordanov, Ivan – Atanasov, Georgi; *Srednovekovnijat Vetren na dunav*, Slavcho Nikolov i sie, Shumen, 1994.
- Jordanov, Ivan – Zhekova, Zhenia, *Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen*, Historical Museum of Shumen, Sofya, 2007.
- Kaegi, Walter; "The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia", *Speculum*, C: 39 (1964), s. 96-108. Karagiorgou, Olga, "Περὶ ἀλφαριθμητισμοῦ, αἰρέσεων, εἰκονογραφίας καὶ πολιτικῶν φιλοδοξιῶν στα μολυβδόβουλλα τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη (περίπου 1001/2-1081)," *Byzantina Symmeikta*, C: 18 (2008), s. 77-122.
- Kazhdan, Alexander Petrovic; Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI-XII вв. Изд-во АН Армянской ССР, Ереван, 1975.
- Kazhdan, Alexander Petrovic; "Judge", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C: 2, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, Oxford – New York 1991, s. 1078.
- Kazhdan, Alexander Petrovic; "Nobelissimos" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C: 3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, Oxford-New York, 1991, s. 1489.
- Kazhdan, Alexander Petrovic, "Patrikios", *The Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)*, C: 3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, Oxford – New York, 1991, s. 1600.
- Kazhdan, Alexander Petrovic. – Cutler, Anthony; "Proedros" *The Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)*, C:3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, Oxford – New York, 1991, s. 1727.
- Kazhdan, Alexander Petrovic; "Vestes", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C: 3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, Oxford – New York, - 1991, s. 2162.
- Κουντούρα-Γαλάκη, Ελεονώρα; "Θέμα Σεβαστείας", στο: *Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των Βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7^{ος} - 11^{ος} αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ατina, 1998, s. 331-335.
- Κουντούρα-Γαλάκη, Ελεονώρα, "Θέμα Αρμενιακών", στο: *Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των Βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7^{ος} - 11^{ος} αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ατina, 1998, s. 113–161.

- Konstantopoulos, Konstantinos M.; *Βυζαντιακά Μολυβδόβουλλα του εν Αθήναις Εθνικού Νομισματικού Μουσείου*, Atina, 1917.
- Laurent, Joseph; “Danichmendites, Sur les émirs Danichmendites jusqu’en 1104”, *Mélanges offerts à M. Nicolaus Iorga*, J. Gamber, Paris, 1933, s. 499-506.
- Laurent, Vitalien; *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin: C: V/2. L'Église*, Éditions du Centre National de la Rescherches Scientifiques, Paris, 1965.
- Λεβενιώτης, Γιώργος; *Η πολιτική κατάρρευση του Βυζαντίου στην Ανατολή: το ανατολικό σύνορο και η Κεντρική Μικρά Ασία κατά το β' ήμισυ του 11ου αι*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Selanik, 2007.
- Lloyd, Seton –Mellaart, James, *Beycesultan I: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, [British Institute at Ankara](#), Londra, 1962.
- Macler, Frédéric; “Armenia: The Kingdom of the Bagratides”, *The Cambridge Medieval History: The Eastern Roman Empire (717-1453)*, Ed: John Bury, Cambridge University Press, Cambridge, 1927,
- McGeer, Eric – Nesbitt, John – Oikonomides, Nicolas; *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and the Fogg Museum of Art. C: 4: The East*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC., 2001.
- Mélikoff, Irène; “Dānišmendids”, *Encyclopedia of Islam*, 2nd ed., C. 2 (1991), s. 110-111.
- Michael Psellos, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976-1077)*, C: 2, ed. E. Renault, Les Belles Lettres, Paris. 1926-1928.
- Miguel Atalates *Historia. Introducción, edición, traducción y comentario de Immaculada Pérez Martin*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas Madrid, 2002.
- Moravcsik, Gyula; *Byzantinoturcica*, C: 1-2 (2nd edition), Kir. M. Pázmány Péter tudományegyetemi görög filológiai intézet/Akademia Verlag, Budapest-Berlin, 1942-1958.
- Müller-Hennig, Ayşe; “Bizans imparator ailelerine ait kurşun mühürler,” *Bülten*, C: 29-30 (1925-1930), s. 31-38.
- Mullett, Margaret; *Theophylact of Ochrid: Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*, Routledge, Aldershot, 1997.
- Necipoglu, Nevra; “Türklerin ve Bizanslıların Orta çağda Anadolu'da Birliktelikleri (11.-12. yüzyıllar),” *Cogito Selçuklular*, C: 29 (2001), s. 74-93.
- Νικηφόρος Βρυέννιος, *Υψηλῆ Ἱστορίας (Nicephori Bryennii Historiarum libri quattuor)*, ed. Paul Gautier, Corpus fontium Historiae Byzantinae 9, Byzantion, Brüksel, 1977.
- Nicetae Choniatae Historiae*, ed. Ioannes A. van Dieten, Walter De Gruyter, Berlin, 1975.
- Nicéphore Bryennios, *Histoire*, ed. Paul Gautier, Byzantion, Brüksel, 1975.
- Norwich, John Julius, *Byzantium: The Apogee*, Knopf, Londra, 1993.
- Oikonomidès, Nicolas; *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1972.
- Oikonomides, Nicolas; “Le dédoublement de Saint Theodore et les villes d'Euchaite et d'Euchaneia”, *Analecta Bollandiana*, C: 104 (1986), s. 327-335.
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Αθανάσιος; *Ανάλεκτα Ιερασολυμϊτικής Σταχυολογίας*, C: 2, Harrasowitz, St. Petersburg-Leipzig, 1894.
- Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit Online (PmbZ)*, (ed. Ralph- Johannes Lilie - Claudia Ludwig - Beate Zielke - Thomas Pratsch), Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Nach Vorarbeiten riedrich Winkelmanns erstellt, Berlin, 2013.
- Ramsay, William M., *The Historical Geography of Asia Minor*, John Murray, Londra, 1890.
- Σαββίδης, Αλέξιος; *Οι Τούρκοι και Βοζάντιο. Α'. Προ-Οθωμανικά φύλα στην Ασία και στα Βαλκάνια*, Δόμος, Atina, 1996.
- Šandrovskaja, Valentina S.; “Ermitaznye pecati Philareta Vrachamija (Varaznuni),” *Vestnik obscest, Akademija Nauk Armjanckoj SSR*, 1975/3, s. 39-44.
- Šandrovskaja, Valentina; “Neskol'ko vizantijskih pecatej iz kollekcij Ermitaza (iz istorii armjanovizantijskih odnosenij XI-XII),” *Actes du XIVE Congres international des Etudes byzantines* 3, Bükreş, 1976, s. 219-228.
- Šandrovskaja, Valentina, S.; “Sfragistika,” *Iskusstvo Vizantii v sobranijach SSSR Katalog vystaki*, C: 1-3, Moskova 1977.
- Šandrovskaja, Valentina S.; “Die Funde der byzantinischen Bleisiegel in Sudak”, *Studies in Byzantine Sigillography*, C: 3 (1993), s. 85-98.
- Šandrovskaja, Valentina S.; *Vvedenie v vizantijskuju archeologiju i sfragistiku*, Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, Ekaterinburg, 1995.
- Šandrovskaja, Valentina, S.; “Neisvestnyj pravitel Servii,” *Anticnaja drevnost'i srednie veka*, C: 39 (2009), s. 209-218.

- Šandrovskaja, Valentina, S.; Pečat's portretom Grigorija Prosvetitelja (Lusavorica) XI v.: (ed. A. Ju. Dvornicenko) Problemy social'noj istorii i kul'tury", *Srednich Vekov i rannego Novogo vremeni*, C: 8 (2010), s. 144-160.
- Σαββίδης, Αλέξιος, *Οι Τοῦρκοι και Βυζάντιο. Α'. Προ-Οθωμανικά φύλα στην Ασία και στα Βαλκάνια*, Atina, 1996,
- Schlumberger, Gustave; *Sigillographie de l'empire byzantin*, Ernest Leroux, Paris, 1884.
- Seibt, Werner; *Die Bleisiegel in Österreich, C: 1, Kaiserhof* (Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik II/1), Viyana, 1978.
- Seibt, Werner; "Die Eingliederung von Vaspurakan in das byzantinische Reich (etwa Anfang 1019 bzw. Anfang. 1022)", *Handes Amsorya*, C: 92 (1978), s. 49-66.
- Werner Seibt, "War Gagik II. von Großarmenien ca. 1072-1073 μέγας δουξ Χαρσιανού?", *To Ελληνικόν. Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.*, Bd. II. Artstide D. Caratzas, New Rochelle, N.Y., 1993 (repr. 1994), s. 159-168.
- Seibt, Werner; "Armenische Persönlichkeiten auf byzantinischen Siegeln", *Armenian Perspectives, 10th Anniversary Conference of the Association Internationale des Études Arméniennes*, School of Oriental and African Studies, London, (ed. Nicholas Awde), Richmond, Curzon, 1997, s. 269-272; 408-409.
- Seibt, Werner – Zarnitz, Marie Luise; *Das byzantinische Bleisiegel als Kunstwerk. Katalog zur Ausstellung*, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1997.
- Seibt, Werner; "Byzantinische Bleisiegel als Quelle die historische Geographie: Chancen und Probleme", *Byzanz als Raum, zu Methoden und Inhalten der historischen Geographie des östlichen Mittelmeerraumes*, Ed: Klaus Belke – Friedrich Hild – Johannes Koder – Peter Soustal, (Veröffentlichungen der Kommission der Tabula Imperii Byzantini 7) Viyana, 2000, s. 175-180.
- Seibt, Werner; "Stärken und Schwächen der byzantinischen Integrationspolitik gegenüber den neuen armenischen Staatsbürgern im 11. Jahrhundert", *Η αυτοκρατορία εν κρίση(;) . Το Βυζάντιο τον 11ο αι. (1025-1081)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Atina, 2003, s. 331-347.
- Seibt, Werner; "Philaretos Brachamios General Rebell Vasall," *Captain and Scholar. Papers in memory of Demetrios I. Polemis*, (ed. Evangelos Chrysos – Elisabeth A. Zachariadou), Kaïreios Bibliothēkē, Andros, 2009, s. 281-295.
- Seibt, Werner, "The Sons of Senekerim Yovhannes, the Last King of Vaspurakan, as Byzantine Aristocrats", *Revue des Études Arméniennes*, C: 37 (2016-2017), s. 119-133.
- Seure, Georges; "Antiquites thraces dela Propontide," *Bulletin de Correspondance Hellénique*, C: 36 (1912), s. 534-641.
- Shukourov, Rustam, *Byzantine Turks (1204-1461)*, Brill, Leiden, 2016.
- Skoulatos, Basile; *Le personnages byzantines de l'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Éditions Nauwelaerts, Löven, 1980.
- Smbadaj Sbarapeti Darerkik', (= *Chronicle of Smbat Sparapet*), Translated from Armenian to English by S. Agēlian, Venecia – San Lazzaro, 1956, from the Russian to English by R. Bedrosian, Long Branch - New Jersey 2005. (Older Selected Translation and Commentary by Sirarpie Der Nersessian, *The Armenian Chronicle of the Constable Smbad or of the "Royal Historian"*, *Dumbarton Oaks Papers*, C: 13 (1959), s. 141-168. En yeni ve seçme metinlerin çevirisi Georges Dédéyan, *La chronique attribuée Connétable Smbat*, Paris, 1980.
- Stavrakos, Christos; *Die byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2000.
- Stein, Ernest, *Histoire du Bas-Empire. De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, C: 2, Paris – Brüksel – Amsterdam, Desclée de Brouwer, 1959.
- Stiernon, Lucien; "Notes de titulature et de prosopographie byzantines. A propos de trois membres de la famille Rogerios (XIIe siècle)," *Revue des études byzantines*, C: 22 (1964), s. 184–198.
- Stone, Andrew, F.; "The Grand Heteriarches John Doukas", *Byzantion*, C: 69 (1999), s. 145-164.
- Στράτος, Ανδρέας Ν.; "Κουροπαλάται κατά τον Ζ' αιώνα", *Βυζαντινά*, C: 5 (1973), s. 51-56.
- Sturza, Mihail D.; *Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, 2^e edition, Chez l'auteur, Paris, 1999.
- Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. Hippolyte Delehaye, Reproduction Anastatique, Brüksel, 1902.
- Η συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτση*, ed. Εύδοξος Θ. Τσολάκης, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Selanik, 1968.
- Theophanes, *Chronographia*, ed. Carl de Boor, B. G. Teubner, Bonn, 1883–1885.
- Theophylacti Achridensis epistulae, introduction, texte, traduction et notes* par Paul Gautier, [Association de recherches byzantines](#), Selanik, 1986.

- Thomson, Robert W.; The Concept of 'History' in Medieval Armenian Historians, *Eastern Approaches to Byzantium, Papers from the Thirty-Third Spring Symposium of Byzantine Studies*, University of Warwick, Coventry March 1999, Ed: Antony Eastmond, Routledge, Londra, 2016.
- Thomson, Robert, W; "The Influence of their Environment on the Armenians in Exile in the Eleventh Century", *Proceedings of XIIIth Congrès International d'Études Byzantines*, 5-10 September 1966, Oxford University Press, Oxford, s. 432-438.
- Walter, Christopher; "Theodore, Archetype of the Warrior Saint," *Revue des études byzantines*, C: 57 (1999), s. 163-210.
- Walter, Christopher; *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Ashgate, Aldershot, 2003.
- Walter, Christopher; "The Origins of the Cult of Saint George," *Revue des études byzantines*, C: 53 (1995), s. 295-326.
- Wassiliou, Alexandra; *Metrisches Legenden auf Byzantinischen Siegeln Österreichisches Sammlungen* (Doktora Tezi). Viyana Üniversitesi, Viyana, 1998.
- Wassiliou - Seibt, Alexandra, Kyriaki; *Corpus der Byzantinischen Siegel Mit Metrischen Legenden*, C: 1. A - M. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2011.
- Wassiliou - Seibt, Alexandra, Kyriaki; *Corpus der Byzantinischen Siegel Mit Metrischen Legenden*, C: 2. N – Sphragis, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 2016.
- Whittow, Mark, *Social and political structures in the Maender region of Western Asia Minor on the eve of the Turkish invasion*, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Oxford Üniversitesi, 1987,
- Wittek, Paul, "Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie," *Byzantion*, C: 10/1 (1935), s. 11-64.
- Yinanç, Mükrimin Halil; *Türkiye Tarihi. Selçuklular Devri. C: 1. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1944.
- Zacos, George-Veglery, Alexander, *Byzantine Lead Seals*, C: 1, J. J. Augustin, Basel, 1972.
- Zacos, George; *Byzantine Lead Seals*, C: 2, Benteli, Bern, 1984.
- Zuckerman, Constantine, "Learning from the Enemy and More", *Millenium-Jahrbuch*, C: 2 (2005), s. 127-134.

Çevrimiçi Kaynakça

- Christies (Live Auction 1199) Lot. 128-129 (*The Zacos Collection of Byzantine Seals*, part II, et al.), "Thathoul Pakourianos, protonobilissimus and archon of the archontes (c.1100)"; <https://www.christies.com/en/lot/lot-1532186> (yayınlanmamış) ve <https://www.christies.com/en/lot/lot-1532187> [Erişim Tarihi: 29.3.2021].
- CNG Classical Numismatic Group, LLC; (Auction 216) Lot. 549; "Theodore Roupen. Protonobelissimos, 12th c.", <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=148407> [Erişim Tarihi: 29.3.2021]
- Classical Numismatic Group, Inc. (Auction Triton XI) (08.01.2008) Lot. 1159; "Philaretos. protospatharios, hypatos, and topoteretes, (ca. 10th-12th c.)" <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=115582> [Erişim Tarihi: 27.04.2021]
- Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Aaron proedros, protostrator and doux (11th c.)", Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1410>, [Erişim Tarihi: 29.3.2021]
- Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Philaretos Brachamios, taxiarches (mid of 11th c.)" Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020, <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5670> [Erişim Tarihi: 28.3.2021]
- Dumbarton Oaks Resources Byzantine Seals; "Romanos Diogenes, patrikios and strategos (11th c.)", <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1396> Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2020 [Erişim Tarihi: 28.3.2021]
- Gert Boersema Ancient Coins "Philaretos Brachamios, sebastos and domestikos of the Orient. (1081-1082)"; Seibt, "Philaretos Brachamios," s. 288-290. https://www.vcoins.com/en/stores/gert_boersema/25/product/philaretos_brachamios_sebastos_and_domestikos_of_the_orient_byzantine_lead_seal_ad_10811082/521269/Default.aspx [Erişim Tarihi: 28.3.2021]
- Gert Boersema Ancient Coins; "Philaretos Brachamios, protosebastos and domestikos of the East. Byzantine lead seal (AD 1081-1086)"; https://www.vcoins.com/en/stores/gert_boersema/25/product/philaretos_brachamios_protosebastos_and_domestikos_of_the_east_byzantine_lead_seal_ad_10811086/449980/Default.aspx [Erişim Tarihi: 28.3.2021]

- Leu Numismatik (Web Auction 4) (24 June 2018) Lot 1332; “Aposachles Senachereim, nobelissimos”; <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=2614&lot=1332> Erişim Tarihi: 25.03.2021]
- Leu Numismatik (Auction 5), Lot. 583, “Aposachles Senachereim, proedros (2nd third of the 11th century)”; <https://www.biddr.com/auctions/leu/browse?a=764> [Erişim Tarihi: 27.10.2019]
- Leu Numismatik (Web Auction 10), (7-8 December 2019), Lot. 1885, “Aposachles (Abu Sahl) Senacherim, nobelissimos (circa 1075-1100)”; <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=2614&lot=1332> [Erişim Tarihi: 25.03.2021]
- Leu Numismatics (Web Auction 14) (12-13 December 2020) Lot. 1712, “Philaretos Brachamios, protokouropalates and domestikos of the Scholai of the East, (1070-1080)”; <https://www.sixbid.com/en/leu-numismatik/8039/byzantine-seals/6606842/b-philaretos-brachamios-protokouropalates-and-domestikos> [Erişim Tarihi: 28.3.2021]
- Leu Numismatik (Web Auction 15) (27-28 February 2021) Lot. 2727, “Philaretos Brachamios, protokouropalates and domestikos of the scholai of the east, circa 1070-1080”; <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=4483&lot=2727> [Erişim Tarihi: 28.3.2021]
- Leu Numismatics (Web Auction), Lot. 1575; “Philaretos Brachamios, kouropalates and stratopedarches (of the East), (ca. 1070-1080)”; <https://leunumismatik.com/en/lot/21/1575> [Erişim Tarihi 29.03.2021];
- Naumann Numismatik (Auktion 99) (7 Februar 2021) Lot 849, “Theodoros Bebaptismenos, spatharios, hypatos and strategos (ca. 11th c.)”; https://www.sixbid.com/ent_auction_information.html/numismatik-naumann/8143/byzantine-coins/6702519/byzantine-lead-seals-theodoros-bebaptismenos [Erişim Tarihi: 29.3.2021]
- Roma Numismatics (Auction 9) (22 March 2015), Lot. 978, “Aposachles Senachereim, nobelissimos”; www.RomaNumismatics.com [Erişim Tarihi: 25.03.2021]
- Spink (Auction 132) (May 1999), Lot. 123, 124-126 = (Live Auction 1199), (25 May 1999) The Zacos Collection of Byzantine Seals, part II, et al., Lot 115; “Gregory, vestes, son of Vahan (2nd half of 11th c.),” https://www.christies.com/lot/lot-gregory-vestes-son-of-vahan-second-half-1532173/?from=salesummary&intObjectID=1532173&lid=1&ldp_breadcrumb=back [Erişim Tarihi: 29.3.2021]
- Zeus Numismatic Prime (Auction 1) Lot 421 “Philaretos Brachamios sebastos and domestikos of Eoas (East) (ca 1078-1084)”; <https://www.biddr.com/auctions/zeusnumismatics/browse?a=805&c=16224> [Erişim Tarihi: 06.04.2021]
- Zeus Numismatics (Prime Auction 3), Lot. 824, “Aposachles Senachereim magistros vestarches and strategos”; <https://www.biddr.com/auctions/zeusnumismatics/browse?a=908&l=960259> [Erişim Tarihi 22.04.2021]

EXPENDED ABSTRACT

Lead seals (μολυβδόβολλα), which are the material of Sphragistic or Sigillography, are considered as a significant group of historical resource as they provide new information in many different fields such as Byzantine prosopography with its contribution to the civil, military, and ecclesiastical organization of the Byzantine provinces, as well as the historical development of their development. Lead seals attached to the correspondence of Byzantine emperors and Byzantine officials are also a rich source of information about the lifestyle, art and culture of the empire's dominion; because official and private correspondence, which is an intense form of communication, constitutes the essence of the Byzantine bureaucracy. The fact that it provides prosopographic data by providing the opportunity to discover the known or unknown personalities who served in different ranks of civil, military and ecclesiastical mechanism of Byzantine Anatolia, suffice to underline the importance of this discipline.

By using solid and indisputable information offered by sigillography, the historians are able illuminate the areas left in the dark by Byzantine written sources which do not cover all the aspects of Byzantine history.

Despite the significant number of publications in recent years the majority of the seals in the Turkish museums remain unpublished. Thanks to the financial support of Anadolu University Scientific Project Office and a scholarship granted by RCAC of Koç University, I was able to conduct a research project to identify sigillographic material associated with several regions of Anatolia. The project comprised research at fifty museums across Turkey, which led to the documentation/study of previously unpublished seals associated with Byzantine provinces and to evaluate this new information.

In this study, two unpublished lead seals from the inventories of Giresun and Tokat Museums are introduced. These 11th century seals used to belong to Abou Sahl Senachereim (Armenian Սենաչերիմ, Σεναχηρείμ), one of the sons of Ioannes Senacherim Artzrouni / Arcrouni, the last ruler of the Armenian Kingdom of Vaspourakan and the ruler of the Theme of Sebasteia. Abou Sahl appears with the honorary title of kouropalates on the Giresun seal, and with the higher title of nobelissimos on the Tokat seal. The narration of Byzantine and Armenian historians such as Ioannes Skylitzes and Matthew of Edessa makes us to think that the relationship between the Byzantine rule and the Armenian princes such as Abou Sahl, which had a fluctuating course, came to a breaking point due to the tense events occurred in the reign of Constantine X Doukas and even Romanos IV Diogenes. Whereas the kouropalates seal dated to the period of Constantine X Doukas or Michael VII Doukas, and the nobelissimos seal dated to the reign of Nikephoros III Botaneiates or Alexios I Komnenos prove that the Byzantine emperors did not eliminate Abou Sahl, but rather honoured him with higher titles, contrary to the portrait sketched by written sources Byzantine emperors did not eliminate Aposachles, but they promoted him honoring him with higher titles. In addition, this sigillographic material is a solid witness of the fact that Byzantine administration attributed great importance to the Armenian princes, rulers of the Sebasteia, in order to control the Armenian people, which is famous for its indiscipline, and to consolidate its sovereignty over the region in the face of the unavoidable Turkish advance.